

PAPER DETAILS

TITLE: ISMAIL HAKKI BURSEVÎ'NIN SERH-I KELÂM-I SEYH SADÎ ADLİ RİSALESİ

AUTHORS: Ahmet Topal

PAGES: 193-218

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/262557>

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN ŞERH-İ KELÂM-I ŞEYH SADÎ ADLI RİSALESİ

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'S ŞERH-İ KELÂM-I ŞEYH SADÎ PAMPHLET

Ahmet TOPAL*

ÖZET: Celvetiye tarikatının en önemli simalarından biri olan İsmail Hakkı Bursevî dil, edebiyat, tefsir, hadis, kelam, fıkıh gibi birçok alanda eser kaleme alan oldukça velud bir mutasavvıftır. Eserleri arasında başta Türkçe olmak üzere Farsça ve Arapça eserler için kaleme aldığı şerhlerin önemli bir yeri vardır. Bursevî'nin Şerh-i Kelâm-ı Şeyh Sadî adlı risalesi İran edebiyatının önemli isimlerinden Sadî-i Şirazî'nin Gülistan adlı eserinde yer alan bir ifadenin şerhine yer verdiği için bu isimle anılmıştır. Eser genel itibarıyla müellifin çeşitli konulardaki varidatının şerhi niteliğindedir.

Anahtar Sözcükler: İsmail Hakkı Bursevî, Şeyh Sadî-i Şirazî, tasavvuf, şerh

ABSTRACT: İsmail Hakkı Bursevî is a productive sufi who is one of the most important name of Celvetiye section, wrote many books about language, literature, hermeneutic, hadith and kalam. Among his works the annotation written for Turkish, Arabic and Persian works are important. Bursevî's Şerh-i Kelâm pamphlet is called with this name because it is written for an expression present in Sadî-i Şirazî'nin Gülistan. The work is generally an annotation of the writers different incomes.

Keywords: İsmail Hakkı Bursevî, Şeyh Sadî-i Şirazî, Sufism, Annotation

GİRİŞ

Lügatlerde açma, yarma, açıklama, genişletme, izah etme manaları verilen şerh kelimesi ıstılahta bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifade ve nüktelerini açıklama ve yorumlama; anlaşılması zor bir metni beyan, tefsir ve keşf etmek; çeşitli ilim dallarında incelenen bir eser hakkında yazılan açıklayıcı eser manalarına gelmektedir.¹ Kaynağı Kuran tefsirine dayanan şerhler zamanla daha geniş bir alana uygulanmış; hadis, dil, edebiyat, tasavvuf, astronomi, mantık gibi ilim dallarıyla ilgili şerhler de yazılmıştır. Türk edebiyatında daha çok tasavvufi manzumeler şerh edilmiştir. Tasavvuf mana ilmi olarak tarif edildiği gibi, tasavvufi manzumeler de çok kere manası yalnız erbabınca malum olan ledünnî remizler kullanılarak yazılmıştır. Şarih şerh ettiği manzumenin baştan sona hikmetle dolu olduğunu ve onun zaten bir veli olan şaire Allah tarafından söyletildiğini düşünmektedir. İlahî kaynaklı bu tür sözlerin şerhleri de bilgi ve düşünceden ziyade ilham mahsulü olarak takdim edilmektedir.² Tasavvuf kültüründe kulun kastı olmaksızın gaybdan (Hak'tan) kalbe doğan bu manalara varidat adı verilmiştir.³ Sûfiler, genellikle eserlerindeki fikirleri kalplerine doğan ve tasavvufî bilgiyle özdeşleşen varidatla kaleme almışlardır. Osmanlı dönemi mutasavvıflarından İsmail Hakkı Bursevî'nin eserlerinde de bu tarzın hakim olduğu söylenebilir.⁴

Celvetiye tarikatının en önemli simalarından olan İsmail Hakkı Bursevî (1653-1725) dil ve edebiyat, tefsir, hadis, kelam, fıkıh gibi bir çok alanda, yüzün üzerinde eser kaleme alan oldukça velud bir mutasavvıftır. Eserlerinde genellikle Türkçe ve Arapçayı kullanmış, zaman

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Erzurum, Türkiye, tahmet@atauni.edu.tr

¹ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi, İstanbul 2000, s. 20.

² Ceylan, age., s. 304.

³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 2001, s. 367.

⁴ Nuran Döner, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâb-ı Kebîr'i ve Bursevî'de Vâridât Kültürü", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 2005, S. 15, s. 315.

zaman Farçayı da tercih etmiş; bu üç dilde yazılan eserlere şerhler yazmıştır. Yazıcızade Mehmed Efendi'nin (ö. 1451) *Muhammediye* adlı eserinin şerhi *Şerhu'l-Muhammediyye*; 98 beyit halinde yazıp şerh ettiği *Kitâbu'l-envâr*; Hacı Bayram-ı Velî'nin "Çalabım bir şar yaratmış iki cihân aresinde" mısraıyla başlayan şiirinin şerhi *Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayram-ı Velî*; Kadîrî tarikatine mensup olduğu anlaşılan Hasan adlı bir şaire ait beyitlerin şerhi *Şerh-i Ebyat-ı Hasan Kadîrî*; Ahmedî mahlaslı bir şaire ait hece vezni ile yazılan bir ilahinin şerhi *Şerh-i Nazm-ı Ahmedî*; Hayretî mahlaslı şairin hece vezni ile yazdığı bir ilahinin şerhi *Şerh-i Nazm-ı Hayretî*⁵; *Şerh-i Ebyat-ı Yunus Emre, Es'ile-i Şeyh Mısrîye Ecvibe-i İsmail Hakkı, Es'iletü's-Sahafiyye ve Ecvibetü'l-Hakkıyye* onun tasavvufî Türkçe şiirlere yazdığı şerhleridir.⁶

Arap edebiyatı şairlerinden İbnü'l Farız el-Mısrî'nin *Nazmu's-Sülûk* adlı Arapça manzumesini *Şerhu Nazmî's-Sülûk* adıyla Türkçe şerh eden İsmail Hakkı Bursevî ilim tahsili için İstanbul'da bulunduğu dönemde Farsça okurken İran edebiyatının önemli eserlerini de tanıma fırsatı bulmuştur. Bursevî bu dönemde şerhleriyle beraber Hafız (ö. 1390) divanını, Şeyh Sadî-i Şirâzî'nin (ö. 1292) *Bostan* ve *Gülîstan*'ını, Mevlana Camî'nin (ö. 1492) *Baharistan*'ını, Şeyhülislam İbni Kemal'in (ö. 1534) *Nigaristan*'ını, Mevlana'nın (ö. 1273) *Mesnevî* ve *Fihima'fîhi* adlı eserlerini, vaiz Hüseyin el-Kaşîfî'nin tefsirini, Zahir el-Faryabî'nin, Hakim el-Enverî'nin, Kemal Hucendî'nin, Mevlana Camî'nin divanlarını ve diğer manzum ve mensur eserlerini okumuştur.⁷ Mevlana'nın *Mesnevî*'sinin ilk 748 beytini şerh ettiği *Rûhu'l-Mesnevî*⁸, Feridüddin Attâr'ın *Pendname* adlı eserinin şerhi *Şerh-i Pendnâme-i Attâr*⁹ İsmail Hakkı Bursevî'nin Farsça eserlere yazdığı şerhlerin başlıcalarıdır. Fars edebiyatının en önemli isimlerinden Şeyh Sadî'nin *Gülîstan*'ından alıntılıdığı bir ibarenin şerhine yer verdiği *Şerh-i Kelâm-ı Şeyh Sadî* Bursevî'nin Farsça edebî metinlere yazdığı şerhler arasında değerlendirilebilecek bir başka eseridir.

1. İSMAİL HAKKI BURSEVÎ ŞERHLERİNİ İÇEREN BİR MECMUA

İsmail Hakkı Bursevî'ye ait üç risaleyi ihtiva eden mecmua İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları arasında 0367 numarada kayıtlıdır.¹⁰ Mecmuadaki ilk risale *Ecvibet eş-Şeyh İsmail Hakkı an es'ilet eş-Şeyh Abd er-Rahman Efendi* adıyla kütüphane kayıtlarına geçmiştir.¹¹ Risale "Şeyh Abdurrahman Efendi'nün manzûm suâllerine cevâb olarak kutbu'l-

⁵ Ahmet Taştan, *İsmail Hakkı Bursevî ve Edebî Şerhleri*, Uludağ Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1999, s. 25-30.

⁶ Bu şerhlerin bir kısmı müstakil olarak da yayınlanmıştır: *İsmail Hakkı Bursevî, Ferahu'r-rûh-Muhammediye Şerhi*, haz. Mustafa Utku, 10 C, Uludağ Yay., Bursa 2010; *İsmail Hakkı Bursevî, Şerh-i Rümuzât-ı Hacı Bayram Velî, Çalab'ım Bir Şâr Yaratmış*, haz. Suat Ak, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2013; Arzu Polatoğlu, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayram-ı Velî Adlı Eseri, (Metin ve İnceleme)*, DEÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008; *Çıktım Erik Dalına, İsmail Hakkı Bursevî, Niyazî Mısrî, Şeyhzâde*, haz. Suat Ak, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2012; Necla Pekolcay-Emine Sevim, *Yunus Emre Şerhleri*, KB Yay., Ankara 1991; *İsmail Hakkı Bursevî, Bitmedik Ot Dibinde Doğmadıcak Bir Göcen, Şerh-i Nazm-ı Ahmed*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Akçağ Yay., Ankara 2000. Bursevî'nin söz konusu şerhleri için ayrıca bk. Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi, İstanbul 2000; Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, *Türk Edebiyatında Şathiyye*, Akçağ Yay., Ankara 2001; Rafiye Duru, *Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevî*, EÜ, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2007; Abdullah Çaylıoğlu, *Niyazî-i Mısrî Şerhleri*, İnsan Yay., İstanbul 1999; Taştan, age.

⁷ Ali Namli, *İsmail Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İnsan Yay., İstanbul 2001, s. 39.

⁸ İsmail Güleç, *Mesnevî Şerhi, Ruh'u'l-Mesnevî*, İnsan Yay., 3. bs., İstanbul 2012, s. 23.

⁹ Eser için bk. Tuba Onat Çakıroğlu, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerh-i Pend-i Attâr (Attâr'ın Pendnâmesi'nin Açıklaması) Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme ve Attâr'ın Pendnâmesi İle Karşılaştırılması*, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara 2012.

¹⁰ Söz konusu mecmua 235 x 155 mm (180 x 130 mm) ebadında, bordo siyah ebrulu karton ciltlidir. Nüshada kırmızı ve mavi cetvelli modern kağıt kullanılmıştır. 59 varaktır. Sonraki dört varak boş bırakılmıştır. Her sayfada ortalama 20 satır yer almaktadır. Nüshanın zahriyesinde *Bu kitâbın hâvî olduğu âsâr* şeklinde bir başlıkla mecmuada yer alan risalelerin isimleri belirtilmiştir. Hafız Osman Zahid bin Ali tarafından 1333/1914-1915 senesinde istinsah edilmiştir.

¹¹ İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 0367/01, 46b-59a; Risalenin İstanbul kütüphanelerinde farklı nüshaları da tespit edilmiş ve Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1521'de kayıtlı müellife ait nüsha Arapça manzum bölümlerin tercümesi ve sadeleştirilmesi suretiyle bir makale halinde yayınlanmıştır. bk. Mehmet Demirci, "İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)'nin *Ecvibe-i Hakkıyyesi*", *Tasavvuf*, S. 10, Ankara 2003, s. 9-43.

ârifin gavsı'l-vâsılın eş-Şeyh İsmail Hakkı Bursevî hazretlerinin telif-i kerâmet-i münîfleridir.” başlığıyla istinsah edilmiştir. Risalenin ferağ kaydında müstensihin bildirdiğine göre Bursevî bu risaleyi 1120/1708-1709 senesi ramazan ayında bir cumartesi günü bitirdiğini remizle belirtmiştir (29a). Risale Hafız Osman Zahid bin Ali tarafından 1333/1914-1915 senesi rebîü'l-evvel ayında istinsah edilmiştir.

Şerhte önce Abdurrahman Efendi'nin soru içerikli beyitleri, ardından İsmail Hakkı Bursevî'nin cevapları yer alır. Risalenin ismi ve şerh edilen manzumenin sahibinin Abdî mahlaslı olduğu dikkate alınarak risalede soruları yer alan kişinin Bursevî Abdî Efendi olarak bilinen ve Bursa'da çeşitli medreselerde müderrislik yapan Abdurrahman b. Şaban Efendi (ö. 1709) olduğu tespit edilmiştir.¹²

Abdurrahman Efendi'ye ait “Heft su'âlüm var sana ey 'ârif-i esrâr-ı Hak” mısraından sonra İsmail Hakkı Bursevî suallerin yediye inhisarının sebebini açıklar. Ardından “Cum'ada ön 'ıydda sonra hutbe okunmak nedür” (2a) mısrayla ilk soru sorulur. Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezninde yazılan beyitler ve varak numaraları şu şekildedir:

Leyle-i Mi'râcda pencâh vakt-i salât farz oluben
Ba'de tenzîlin 'aceb beş vakte hasr olmak nedür (10a)

İki üç dört rek'adan pîş ü kem olmayup salât
Her birin bir vakte tahsîs eyleyüp kılmak nedür (16b)

Her salât kim rek'ati üç ola ya[hûd] dört ola
Ol salât içre iki kerre bu oturmak nedür (20a)

Gündüz ihfâ ile olmuşken kırâat fi's-salât
Cum'a ve 'ıydun salâtı içre olmamak nedür (23b)

Çün yakîn ola kıyâmet mağribî olup [o] şems
Kenz-i garba girüben andan yine toğmak nedür (26b)

Zâ'ide tekbîrleri 'ıydun nedür hem idicek
Her birinde ellerini 'Abdî kaldurmak nedür (28a)

İkinci risale, *Şerh-i hadîs le ene ekremu alellahi min en yede'anî* adıyla kütüphane kayıtlarında yer almıştır.¹³ Risalenin başlığı “*le ene ekremu alellahi min en yede'anî fi'l-arzi eksere min selâsin hadîs-i şerîfinün mübâhisi beyanındadır*” şeklindedir. Hafız Osman Zahid bin Ali tarafından 4 Receb 1333 (18 Mayıs 1915) tarihinde istinsah edilmiştir. Hz. Peygamber'in kabirde kalacağı zamana dair rivayet edilen bir hadis-i şerifinin şerhidir.

Söz konusu mecmuada yer alan üçüncü şerh Sadî-i Şirazî'nin *Gülistan*'ında yer alan bir ibarenin şerhidir.

2. ŞERH-İ KELÂM-İ ŞEYH SADÎ

Şerh-i Kelâm-ı Şeyh Sadî ismiyle kütüphane kaydında¹⁴ yer alan risale söz konusu mecmuadaki üçüncü eserdir. *Risâle-i şerh-i Şeyh Sa'dî* “*ma'zûlî bih ki meşgûlî*” li-Hazret-i Şeyh İsmail Hakkı Burusevî kuddise sırrıhu başlığını taşımaktadır. Yine aynı müstensih Hafız

¹² Namlı, age., s. 182.

¹³ İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 0367/02, 29b-46b; Risalenin bir başka nüshası Atıf Efendi Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 1497/4 numarada İsmail Hakkı Bursevî'nin başka şerhlerinin de yer aldığı bir mecmua içerisinde *Risâle fi şerh-i le-ene ekremu* adıyla kayıtlıdır. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayî, nr. 467'de bulunan bir nüshası da Ali Namlı tarafından tespit edilmiştir (Namlı, age., s. 206).

¹⁴ İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 0367/03, 46b-59a.

Osman Zahid bin Ali tarafından 10 Ramazan 1333 (22 Temmuz 1915) tarihinde istinsah edilmiştir. İsmail Hakkı Bursevî'nin birkaç yerde (6a, 7b, 10b, 12b) 1131/1718-1719 senesinde Şam'da bulunduğu dönemdeki varidatını şerh etmesi ve bunlardan birini şerh ederken "... biñ yüz otuz birinci senesi saferü'l-hayrînüñ üçüncü gicesi ki leyle-i ahad idi ba'de'l-intibâh bu 'ibâre-i Türkiyye ile vârid oldu ki "beş on yıl dahı dünyâdasınız". Sinnimüz ol vakitte altmış tokuza bâliğ idi" şeklinde ifadelere yer vermesi risalenin Bursevî'nin 1131/1718-1719 senesindeki varidatını içerdiğini ve bu seneden sonra kaleme alındığını göstermektedir.

Bursevî'nin şerh ettiği معزولى به كه مشغولى *ma'zûlî bih ki meşgûlî* (mazûliyet meşgûliyetden iyidir) ifadesi *Gülîstan*'ın "Der-Sîret-i Pâdişâhân" başlığını taşıyan ilk bölümünde (bâb-ı evvel), on beşinci hikayede yer almaktadır.¹⁵ Bir padişah ve önce azledip sonra tekrar göreve davet ettiği vezirinin mükalemesini içeren hikayede vezirin ağzından söylenen bu ifade hikayenin de özeti mahiyetindedir. İfadenin geçtiği bölümü Niğdeli Hakkı Eroğlu şu şekilde tercüme etmiştir: *Vezirlerden biri mansıbından azlolunmuştu. Gitti dervişlere karıştı. O sohbetin tesiriyle ibadetin zevkini duymaya başladı. Bir müddet sonra padişah onu tekrar mevkiine getirmek istedi. Fakat o, "Ma'zuliyet, meşguliyetten iyidir" diyerek kabul etmedi.*¹⁶ İsmail Hakkı Bursevî'nin gramer açıklamalarını eleştirip kendisinden "pür-hasâr" şeklinde bahsettiği *Gülîstan* şarihlerinden Sudî-i Bosnevî ise bu ibareyi şu şekilde tercüme ve şerh etmiştir: ...*Ma'zûlî: yâ, harf-i masdar. Ki: min-i tafdiliyye manasınadur. Meşgûlî: yâ, harf-i masdar. Mahsûl-i terkîb: ... Mazullık meşgullikdan yegdür. Yanî zehârif-i dünyâyla âlûde ve kuyûdiyla perîşân-hâl ü müteşettitü'l-bâl olmakdan gûşe-i ferâgat ihtiyâr idüp kuyûd u tefrikadan âzâde ve âlâm u beliyâtından âsûde olmak evlâ vü ahrârdur.*¹⁷

Risalede bunun dışında *Gülîstan*'dan alınıp şerh edilen bir başka ifade ise Şeyh Sadî'nin *Ey murg-ı seher 'ışk zi-pervâne biyâmûz Kân sûhte-râ cân şûd ü âvâz neyâmed*¹⁸

(Ey seher kuşu, aşkı pervaneden öğren, canını ateşte yakar da kendisinden bir ses gelmez)

şeklindeki beytinin ilk mısraıdır. (4a-4b)

Şerh-i Kelâm-ı Şeyh Sadî'de bunların dışında Şeyh Sadî'den başka bir ifadenin şerhine yer verilmemiştir. Risalenin geri kalan kısımları İsmail Hakkı Bursevî'nin çeşitli konulardaki varidatının, bazı ayetlerin ve dört beytin şerhinden oluşmaktadır. Bu beyitlerin üçü Türkçe biri Farsça'dır. Türkçe beyitlerin biri 17. yüzyıl şairlerinden Şeyhülislam Bahaî'ye diğerleri İsmail Hakkı Bursevî'ye aittir. Söz konusu beyitler şunlardır:

Sırr-ı Hak hakkında Hakkî iki yanum oldu nâr

Söylesem ağzum yanar hiç söylemezsem dil yanar (8b)

Degül libâs libâs-ı vücûduñ 'ârîdür

Sa'âdet aña ki işbu denesden 'ârîdür (9b)

Ez-berây-ı feth-i mâ bisyâr bâyed ictihâd

Çün cihâd-ı asgar-ı ma'rûfu çün ekber cihâd (11b)

İdersin gerçi her derde tabîbüm bir devâ ammâ

Cünûn-ı ehl-i 'aşk olunca mâder-zâd neylersin

Şeyhülislam Bahaî (14a)

Varidat üslup olarak Bursevî'nin bütün eserlerine belli ağırlıklarla hakim olmuş önemli bir özelliktir. *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsiri bu nedenle işarî tefsirin en güzel örneği olarak değer

¹⁵ Muhammed Ali Fûruğî, *Külliyât-ı Sadî*, Tahran 1382, s. 33-34.

¹⁶ *Şirazlı Şeyh Sa'dî, Gül Suyu, Gülîstan Tercümesi*, Türkçesi: Niğdeli Hakkı Eroğlu, Haz. Azmi Bilgin, Mustafa Çiçekler, Ötüken Yay., İstanbul 2000, s. 55.

¹⁷ Ozan Yılmaz, *Gülîstân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, Çamlıca Yay., İstanbul 2012, s. 177.

¹⁸ Fûruğî, age., Dibace, s. 18.

kazanmış ve bu sebeple İsmail Hakkı divanına *Fütûhât-ı Bursevî* adını vermiştir. Müellifin diğer bazı eserleri *Risâle-i Eyyûhe'l-Bülbül*, *Kitâbu Dürerü'l-İrfâniye*, *Kitâbu'l-Kebîr*, *Kitâbu'z-zikr ve 'ş-şeref Muzîlû'l-Ahzân*, *Nakdu'l-Hâl*, *İzzü'l-Âdemî*, *Hayâtu'l-Bâl*, *Netâicü'l-Usûl* de varidat türünün en güzel örnekleri sayılmıştır.¹⁹

Bursevî varidatının şerhine yer verdiği diğer eserlerinde olduğu gibi bu risalesinde de varidlerini zikredip şerhe geçmeden önce ya varidin geldiği zamanı bildiririp sonra şerhe geçmiş ya varidi bildirip sonra tarih vermiş ya da hiç tarih vermeden doğrudan varidin şerhine yer vermiştir. Bursevî bazen varidleri bildirmeden önce varidin nasıl geldiğini belirten “verede (varid oldu)”, “vârid oldu ki”, “bana dinildi ki”, “bâb-ı beyt meftûh ve sadr meşrûh oldu ki”, “ilkâ olunan” şeklinde ifadelere yer vermiştir. Bazen de bu ifadeler kullanılmadan doğrudan varid zikredilmiştir. Varidlerin şerhi bitirilirken ya Allah’a hamd ve dua edilmiş ya Allah’ın isimleri anılmış ya da çeşitli tavsiyelerde bulunulmuştur.²⁰ Açıklamalar yapılırken ayet ve hadis iktibaslarına sıkça başvurulmuştur.

Risalenin anlaşılmasını sağlamak amacıyla müstensih’in de metne bazı müdahaleleri olmuştur. Eserde yer alan bazı müşkil kelimelerin altına müstensih tarafından anlamları yazılmış; bazı Arapça deyimlerin veya muğlak bazı ifadelerin açıklamaları derkenarda verilmiştir.

Risalede yer alan ve muhtevalarından hareketle tarafımızca başlıklandırılan belli başlı konular ve kısa özetleri şu şekildedir:

Müminin Nuru Alnının Nurudur

Risalede Şeyh Sadî’nin ifadesinin şerhinden önce müminin alnında görülen secde nurunun nurların en yücesi olduğundan bahsedilir. Müminin nuru birkaç çeşittir. Bunlar taat nuru, îkân nuru, keşif ve tecellî nurudur. Bunların hepsi velayet nurlarındandır. İnsanın alnında hasıl olan secde nuru nurların en hasıdır. Çünkü namaz ibadetlerin en ehemmiyetlisi, secde de bu ibadetin rûknüdür. Kulluk ancak secde ile tahakkuk eder, kul şeytandandan secdede kurtulur, Allah’a yaklaşır. Bu nedenle namaz Allah’a yaklaşmak için bir vesiledir. Secdeye varan alın ise nur mahallidir. Takva ehli büyük zatlar nafilelerle, özellikle sabah akşam kıldıkları nafilâ namazlarla Allah’a yaklaşma yolunu tutarlar (1b).

Mazuliyet Meşguliyetten İyidir

Şeyh Sadî’nin “mazuliyet meşguliyetten iyidir” sözünün şerhinde ilkin ibarenin gramer yönünden açıklaması yapılır. İsmail Hakkı Bursevî bu bölümde Sudî’nin yaptığı açıklamaları eleştirerek kendisinden Sûdî-i pür-hasâr” şeklinde bahseder. Bursevî, mazuliyet meşguliyetten iyidir sözünü şerh ederken “ferâğda (mazuliyet) safâ ve şuglde (meşguliyet) keder olduğu sonucuna varır. Çünkü dünya işlerine dalmak ahireti ve Allah’ı unutmaktır, bu durum da insanın kalbini kirletir. Evliyaullahın kalbi bundan beridir (2a).

Kelime-i Tevhid

“Lâilâheillâllâh” bütün ilahî isimler ve sıfatları toplayan uluhuyyet mertebesidir. Bu nedenle Hakk’ın Hak ile Hak’ta şهادetini ifade eder. “Lâilâheillâ ente” de böyledir. Fakat ilki muvahhide nisbetle “an-hicabin” yani perde ardından şهادet; ikincisi “an-keşfin” keşf yoluyla perdesiz şهادeti bildirir. Efdal olan keşf yoluyla şهادettir. “Lâilâheillâ hüve” ifadesini de Hakk’ın Hak ile Hak’ta şهادeti olarak açıklayan Bursevî lafza-i Celal’deki “he” harfinin buna işaret ettiğini bildirir. Bu ifade tecrid ve tefridin hakikatidir. “Lâilâheillâ ene” ise “halk ile Hakk’ın cemi’an Hak ile Hak’ta şهادetidir. Hz. Musa’ya hitaben Allah Teala’nın bir ağaçtan *Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah’ım* şeklindeki hitabı ve Hallac-ı

¹⁹ Murat Yurtsever, *İsmail Hakkı Bursevî, Divan*, Arasta Yay., Bursa 2000, s. 37.

²⁰ Bu yaklaşım Bursevî’nin varidatını içeren eserlerinde ortak bir üslup olarak dikkat çekmektedir. Konuyla ilgili bk. Döner, agm., s. 317, 322; *İsmail Hakkı Bursevî, Kitâbü'n-Netice*, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş İnsan Yay., İstanbul 1997, C.1, s. XXIV.

Mansur'un "ene'l-Hak" ifadesi bunu işaret etmektedir. Her ne kadar ikisi de tek hakikat (ayn-ı vahide) ise de tecrid ve tefrid itibarıyla olan tevhid daha kuvvetli ve daha salim olarak nitelenir. (2a-2b).

Marifet ve Hakikat Tabir Olunan Bir Rüya

Bir çarşamba gecesi rüyasında zayıf, nuranî, kır sakallı, yeniçeri kıyafetinde başında sarıkla mihrab önünde oturan birini görür. Bu kişinin işaretiyle imam olan Bursevî namazdan sonra bu adamın Hz. Ebubekir olduğunu anlar. Elini öpüp kucakladıktan sonra Hz. Peygamber'in de orada olduğunu fark edip ona Hz. Ebubekir'in niçin yeniçeri elbisesi giyindiğini sorar. Hz. Peygamber de Türkçe olan yeniçeri kelimesinin manasının "libas-ı cedid" olduğunu söyler. Daha sonra İsmail Hakkı Bursevî ve Hz. Ebubekir çarşıya çıkarlar. Çarşıda bazı alimlerle marifet hakkında konuştuktan sonra kendisini bir dükkanda yüksekçe bir yerde görür ve bu hal üzere uyanır.

İsmail Hakkı Bursevî bu rüyayı hakikat ve marifet olarak tabir eder. Şam'da kendisini karşılayan ruhanî askere²¹; imamet ve hilafet-i mutlakaya işaret olduğunu bildirir (3a).

Muhammed İsminin ve Şeyh Sadî'nin Bir Beytinin Şerhi²²

Muhammed isminin "mim" ve "hâ" ile başlayıp "mim" ve "dal" ile bitmesinin hikmeti şöyle açıklanmıştır: "Muh" ezeli muhabbetin remzidir. Bu da kainatın varlığının sebebi ve zat'ın tecellisinin nedenidir. Mutasavvıflar arasında meşhur olan "ben gizli bir hazine idim bilinmemi istedim, halkı bilinmem için yarattım" hadis-i kudsîsi buna delildir. Hadis-i şerifte yer alan "halkı yarattım" ifadesindeki halktan asıl kastedilen, bütün İlahî isimlerin ve hakikatlerin mecmuası, kainatın hulasası olan Hz. Muhammed'in nurudur. Yine hadis-i şerifte "bilinmemi istedim" şeklindeki ifadeyle kastedilen ise marifetullahıdır. Muhammed ismindeki "med" ise bu muhabbetin semeresi olan İlahî tecellînin devamlılığıdır.

Muhabbet bahsinde sözü "fenâ" ya getiren Bursevî, Şeyh Sadî'nin "ey seher kuşu aşkı pervaneden öğren; canını ateşe atar, yanar da sesi çıkmaz" şeklindeki beytinin ilk mısraını şerh ederek seher kuşundan muradın bülbül olduğunu söyleyip bülbül ile pervaneyi muhabbetlerinin şiddeti bakımından karşılaştırır. Bülbülü bihuş (akılsız/mecnun), pervaneyi külliye muhterik (baştan ayağa yanmış) olarak niteleyen Bursevî aşk ateşinde yanışı dolayısıyla pervaneyi üstün tutar (3b-5a).

"İsmail'in gittiği yola herkes niçin gitmez" Sözü'nün Şerhi

Buradaki İsmail'den kasıt İsmail Hakkı Bursevî'nin kendisidir. Bu isim ebeveynleri tarafından kendisine verilen ism-i kevnî'sidir. İsm-i İlahîsi ise Abdulhay, Abdullatif, Abdulkadir, Abdullah ve emsalleridir. Yoldan kasıt edeb, şariat, marifet ve hakikat yollarıdır. Bu yollara halkı ve özellikle de bu özelliklerin bulunmadığı zamane şeyhlerini teşvik etmek gerekir (5a).

Tefvîz ve Teslîm

Kişi, tedbirini, Allah'ın takdirine bırakıp aradan çekilmelidir. Tefviz ve teslim bir musibetten sonra çaresizce işi Allah'a bırakmak değil tedbirden önce işi Allah'a havale etmektir. Nitekim arif-i billahın tefvizi ve teslimi budur. Takdir-i İlahîyi görebilen kişiler genellikle sebepleri terk edip hareketi sükuna geçirirler, bu hakikati göremeyenler ise vesilelere sarılıp zahmete düşerler (5a-6a).

Seyahatin Fazileti ve Ehlullahın Vasıfları

²¹ İsmail Hakkı Bursevî 1717 senesinde Şam'a gitmesini menevî işaret ve sebeplere bağlamıştır. Bursevî binitinde Şam'a girerken fakir derviş suretinde, beyaz elbiseli kırk kişinin (kırk abdal/kırklar) kendisini karşılayıp elini öptüğünü söylemiştir. (Namlı, age., s. 92) Bursevî'nin söz konusu rüyası buna işaret olmalıdır.

²² İsmail Hakkı Bursevî'nin bu konuyla ilgili müstakil, kısa bir risalesi de vardır. Seyyid Mehmed Efendi'ye hediye edilen bu küçük risale "Muhammed" isminin ve harflerinin tasavvufi yorumundan ibarettir. (Namlı, age., s. 189.)

İsmail Hakkı Bursevî, 1131/1718-1719 senesinde Şam'dan Rum'a geçmek için manevî bir işaret aldığını belirtir. Bu arada seyahat ve hicretin faziletine değinir. Nasıl ki güneşin nuruna mazhar olan ay, bir yılda yirmi sekiz menzil dolaşırsa Allah'ın nurunun mazharı olan insan-ı kamil de sülûkü esnasında evveli irade-i sadıka sonu yakın-i tam olan yirmi sekiz menzil dolaşır. Bursevî kamerin, menzilleri seyri gibi kendisinin de Bursa'dan Şam'a ve Şam'dan Rum'a seyahatinde kendisi ve halk için manevî kazançlar olduğunu söyler. Ehlullah olanlar Allah'ın gözetimi altında olduklarından maddî ve menevî seyahatlerinde rızık için endişelenmemelidirler. Bursevî bu bölümde "atik" (azat edilmiş, hür) kelimesi üzerinde durarak düşmanlara karşı korunan Kabe'yi örnek gösterir. Ayrıca cehennem ateşine karşı korunan Hz. Ebubekir gibi ehlullah da masivadan hür ve korunmuş olduklarından "atik" tirler (6b-7a).

Ehlullah ile dağ arasında bir benzerlik de söz konusu edilmiştir. Dağ ehlullah suretini ifade ettiğinden bir sığınaktır. Kuran-ı Kerim'de "mağaraya çekilin" buyurulmuştur. Hz. Musa'nın Tur dağında Allah'a münacat kılması; Hz. İsa'nın kıyamete yakın müminleri Tur dağında muhafaza edecek olması, Hz. Peygamber'in Sevr (Hira) dağında nübüvve mazhar olması dağın faziletini gösteren delillerdir.

Aklın Şerefi

"Kişi zail olmaz akli zail oluncaya dek" ifadesi şerh edilmiştir. İnsan akıl sahibi olduğu için mükelleftir, ancak akıldan mahrum olunca kendisinden teklif düşer. Bu nedenle mecnunlar ve meczublar mükellef değildirler. Burada aklın şerefi üzerinde durulmuş, akl-ı maaşın akl-ı mead üzerine muttasıl olması gerektiği belirtilmiştir. İlki geçici ikincisi bakidir (8a-8b).

Sırr-ı İlahîyi Söyleyen Olmaz Söylemeyen Olmaz

İsmail Hakkı Bursevî ilahî sırların ifşasıyla ilgili kendisine ait;

Sırr-ı Hak hakkında Hakkî iki yanum oldu nâr

Söylesem ağzum yanar hiç söylemezsem dil yanar

beytini şerh etmiştir. İlahî sırları söylemede de gizlemede de çeşitli afetler vardır. Hallac bu sırrı ifşa ettiği için katledilmiştir. Fakat insan yaratılışı gereği söylemeye de ihtiyaç duyar. Hz. Peygamber'in kendisine açtığı sırları Hz. Ali kalbinin hararetinden söyleme gereği duymuş, bunu bir kuyuya haykırmış, kuyuda biten kamyıla yapılan ney sayesinde bu sır arifler tarafından duyulmuştur (8b).

Evliyaullahın Ömürlerinin Süresi Hakkında

İnsan ömrü yüz sene üzerinden nısf-ı evvel ve nısf-ı sani olarak iki kısımda değerlendirilmiştir. Bu sürede her uzva mahsus olan kuvvet ve insaniyyet kemalen hasıl olabilecektir. İlk elli yıl nısf-ı evveldir ve beşerî kemalin fenası ve bekası için yeterli olmadığından eksiktir. Zahirî kemale kırk yaşından önce ulaşanlar olsa da batınî kemal için bu mümkün değildir. Ehlulahlın çoğu bu nedenle altmış yaş üzerinde vefat etmiştir. Ekser kül hükmünde olduğu için ilk elli yılı (nısf-ı evvel) aşanlar tekamülün tamamı bakımından yüz yıl yaşamış olarak değerlendirilmiştir (9a-9b).

İnsan Fanidir

Degül libâs libâs-ı vücûdun 'ârîdür

Sa'âdet aña ki işbu denesden 'ârîdür

beytinin şerhinde insan hayatının fani olduğu dile getirilmiştir. İnsan ölünce canının elbisesi olan bedenini çıkarıp üryan olacaktır. Ancak ruhanî bereketleri temiz bedenlerine sirayet etmiş olan has evliyalar, nebiler ve şehitler müstasna olacak, onların bedenleri kıyamete kadar bozulmayacaktır. Mal, mülk ve evlat gibi masiva elbisesinden sıyrılanlar kamil müminlerdir (10a).

"Hikmet"ın Çeşitleri

Hükmet üç türdür. Hikmet-i tıbbîye, hikmet-i bahsiyye ve hikmet-i zevkiyye. İlk ikisi birçok alimde bulunmakla birlikte üçüncüsü pek az kimsede görülür. Eflatun'da hikmet-i zevkiye bulunmasına rağmen evliyaya mahsus olan hikemî hakikatlere vakıf değildi. İslam filozoflarından Şihabeddîn'de "telvîn" (istikamet arayışı) galip geldiği için katl edildi. Akşemseddin'de ise "temkin" (istikamet üzere karar kılma) galip olduğundan saygı gördü. İbn-i Sina tıpta maharetliydi; fakat zevk ilminden mahrum olduğu için öncesindeki filozoflar gibi merdud oldu (10a-10b).

Rahmet-i İlahiyye ve Refet-i Nebeviyye

Allah Kur'an-ı Kerim'e besmelenin "bâ" sı ile başlamış, "nâs" kelimesi ile onu sonlandırmıştır. Bu ikisi arasında Rahman, Rahim, Rauf gibi cemalî isimlerini anmıştır. Besmeleyi her surenin başına taç yapmıştır. Bunun hikmeti Allah'ın insanlara karşı merhametli oluşudur (Bakara, 2/143). Çünkü rahmet-i ilahiyye hilafiyeti bakımından umumîdir. Refet-i nebeviyye ise hidayeti yönünden sadece müminlere tahsis edilmiştir (Tevbe, 9/28). Bu nedenle Hz. Peygamber ve ashabı kafirlere karşı sert ve şiddetlidirler (10b).

Gaybî Fetihler İçin Cihâd Gereklidir

Ez-berây-ı feth-i mâ bisyâr bâyed ictihâd

Çün cihâd-ı asgar-ı ma'rûf u çün ekber cihâd

"fütûh-ı gaybiye tâlib olan sâlike ictihâd-ı kesîr lâzımdır. Cihâd-ı zâhir olan cihâd-ı asgar ve cihâd-ı bâtın olan cihâd-ı ekber gibi" şeklindeki Farsça beyit şerh edilmiştir. Her ne kadar gerçek müessir Allah olduğundan feth-i ilahî bir sebebe bağlı değilse de edeben sebeplere sarılmalı, ahlakı güzelleştirmeli, kalbi arındırmalıdır. Bunun için kişi kalbe gelen halleri muhafaza etmeli ve murakabeye sarılmalıdır. Riyazet ve mücahede ile elde edilen İlahî yakınlık olmadan şeriat ve tarikatte yol almanın sonu hüsrandır (11a).

Evlere Girdiğinizde Kendi Nefsinize Selam Verin

Nur, 26/61 ayetinin şerhidir. Ayet-i kerimede yer alan büyü (evler) kelimesi büyü-ü zâhire-i cismaniyye, büyü-ü bâtına-i rûhâniyye ve büyü-ü maneviyye-i nûraniyye olarak üç şekilde anımlandırılır. İlkinin selameti insanların şeytanlarındadır. İkincisinin selameti cinlerin şeytanlarından ve üçüncüsünün selameti Allah'ın kahr ve celalindendir. (11b-12a)

Kamil İman Takvayı Gerektirir

"Havariler, ey Meryemoğlu İsa, Rabbin bizim için gökten bir sofraya indirebilir mi?" (Maide, 5/112) ayeti tefsir edilmiştir. Havariler, Hz. İsa'nın has ashabıdır. Şüpheden beridirler. Bir hikmet üzerine, ümmetin kalbi tatmin olsun diye Allah'tan kendileri için bir sofraya indirmesini istemiş, Hz. İsa'ya bu suali yöneltmişlerdir. Hz. İsa'nın onları "inanıyorsanız Allah'tan sakının" şeklinde uyarması iman-ı kamilin hakikat-ı takvayı gerektirdiğini vurgulamak içindir. İnsan her aklına geleni, içine doğanı söylememeli, sükut etmelidir. (12a)

Manevî nikahın türleri

Manevî nikah, nikah-ı cismanî, nikah-ı misalî, nikah-ı ruhanî, nikah-ı ilmî olarak dört türdür. İlkinin belirtisi kalpte, ikincisinin nuru hafîde, üçüncüsünün sırları ruhta ve dördüncüsünün küllî hakikatleri ayn-ı mücerrededir. Bunların hepsi manevî bülûğ ve nikah hasebiyledir. Manevî nikah için kırk altı veya daha fazla seneye ihtiyaç vardır. Bâtın-ı velayet olan yaşa ulaşmak için ise altmış dokuz sene gereklidir. (12b-13a)

Mekanın Şerefi

Şerefül-mekan bi'l-mekân şeklinde ifade edildiği gibi bazı mekanlar orada bulunanlardan dolayı şerefli kabul edilir. Kabe, nazargah-ı Hak ve nazargah-ı enbiya ve evliya olduğu için orada şeref-i izafî vardır. Ravza, Mescid-i Aksa gibi şerefli mekanların toprağı Kabe'nin

toprağındandır. Medine-i münevvere hatmu'l-enbiya Hz. Peygamberle şeref bulduğu gibi Şam da hatmu'l-evliya ile şeref bulmuştur (13a).

İsmail ve İshak isimlerinin manası

İsmail, mutiullah (Allaha itaat eden) demektir. Bu sebepten Hz. İsmail kurban edilmesi konusunda babasına itaat etmiştir. İshak ise dahhak (çok gülen) manasına gelir. Hz. İshak ilahî emirleri güler yüzle yerine getirmiş, babası gibi teslimiyet göstermiştir (13b).

Mecnuna ilaç kar etmez

Şeyhülislam Bahayî (ö.1654) nin,
İdersin gerçi her derde tabîbüm bir devâ ammâ
Cünûn-ı ehl-i 'aşk olunca mâder-zâd neylersin
beytinin şerhidir. (14a)

3. METİN

Risâle-i Şerh-i Şeyh Sa'dî

“ma'zûlî bih ki meşgûlî” li-Hazret-i Şeyh İsmâ'il Hakkı Burusevî kuddise sırruhu

Bismillâhirrahmanirrahîm

Yevm-i cum'ada mekâbir âsârındandır. Mü'minüñ nûrı alınınuñ nûrıdır. Ya'nî mü'minüñ nûrları birkaç nev' üzeredir. İmân nûrı gibi t̄at nûrı ve ikân nûrı ve keşf ü tecellî nûrı gibi ki küllîsi nûr-ı velâyet tahtında mûndericdûr. Zîrâ mü'minler 'umûmen ve huşûşen evliyâullâhdur lâkin cebhe ile hâsıl olan secde nûrı ehaşş-ı envârdur. Güyâ ancak nûr o nûrdur. Nitekim ancak hacc 'arafadur. Zîrâ şalât akdem-i 'ibâdât ve ehaşş-ı 'ibâdâtdur ve secde ef'âl ü erkândur. Zîrâ a'lâ vü ednâdan zillet ü 'ubûdiyyet ancak secde ile tahakkuk ider ve 'abd anda şeytândan tahallüş idüp kurtulur. Ya'nî 'abd Allâh Te'âlâ'ya takarrüb ider. Nitekim Allâh Te'âlâ ²³ *وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ* buyurur. Ve cebhe maḥall-i nûr u zühûrdur. Pes şalâtuñ nûrı cebhede vesâ'ir a'zâda olan nûr-ı şalâtdan ziyâde ziyâlıdır. Ve bu ecilden ekâbir dâ'imâ Hakk Te'âlâ'ya her bir nâfile ile takarrüb iderler. Bâ-huşûş ki nevâfil-i şalât ile. Ve aḥşamda ve şabâḥda nevâfil-i şalâta müdâvemet iderler. Allâh Te'âlâ bizi ve sizi ehl-i nûr u sürûrdan eyleye, âmîn.

[2a] Şeyh Sa'dî *ma'zûlî bih ki meşgûlî*

Ma'lûm ola ki “bih” lafzınıñ itdigi tafđilüñ mufaḍḍalun 'aleyhi maḥzûfdur. Mezkûr olan “meşgûlî” degüldür. Egerçi bi-tarîkı'l-istilzâm mücevvezdûr. Zîrâ manşıb şuglı muktezîdür. Vechi budur ki lügât-ı Farsda “ki” lafzınıñ “min-i tafđiliyye” ma'nâsına geldiği yokdur ve ol ma'anâyâ aḥz itmeñ. Ne kim Südî-i pür-ḥasâr aḥz itmişdûr. Zîrâ itibâr-ı mücerreddûr ki 'indîdür. Pes vech budur ki bu maḥûle mevâzi'de “ki” lafzı ta'lîle maḥmûl olup mufaḍḍalun 'aleyh taḥdîr oluna. Bu maḥâmde taḥdîr budur ki “ma'zûlî bih zi-menşübî” zîrâ ki der-ḥâl manşübî meşgûlî. Elḥâşıl 'azlûñ mukâbili naşbdur ve 'azle ferâğ lâzım geldiği gibi naşba daḥı şugl lâzımdur ve ferâğda şafâ ve şuglde keder vardur. Zîrâ umûr-ı dünyâyâ tevaḡgûlüñ me'âlî umûr-ı uhreviyyeden zühûl ve Hakk'ı nisyândur ki âyîne-i ḳalbe 'ayn-ı keder ve maḥz-ı jengârdur. Meger ki deryâ gibi müteḡayyir olmaya ki kümmel-i evliyâ ḥâlidür.

Lâilâheillâllâh cemî' esmâ vü şifâtuñ ḥaḳâyıkını câmi'a olan mertebe ki mertebe-i ulûhiyyetdûr. Anuñ itibârıyla ancak Hakk'ıñ Hakk'ıla Hakk'da şehâdetidûr şu kelime-i tevḥîd. Vesâ'ir esmâ böyle degüldür. Meşelâ ism-i Rahmân, lafza-i Celâle gibi her ne kadar ihâta-i

²³ “... sen secde et, Rabbine yaklaş.”, Alak, 96/19.

tāmmesi var ise de, lākin anuñ içün mertebe yokdur. Ve yine bu itibār ile daḥı Hakk’uñ Hakk’ıla Hakk’da şehadetidür. Zīrā ulūhiyyet ilāh ile me’lūh beyninde bir nisbetdür. İmdi dā’imā ve ebedā lisān-ı tevḥīd anı söyler zīrā anuñ sırrı dā’imā zā’il olmaz ve eger zā’il olaydı rubūbiyyet bātil olurdu. Lāilāheillā ente: Şu kelime faḳat Hakk’uñ Hakk’ıla Hakk’da şehadetidür. O tevḥīd-i evvel muḳābelesinde gūyā mahrec-i cevāba ḥurūc itmişdür. Ya’nī aña cevāb vāḳi’ olmuşdur. Lāilāheillāllāh ile lāilāheillā ente; fark evvelki muvaḥḥide nisbetle ‘an-ḥicābin şehadetdür, ya’nī verā’-i perdeden şehadetdür. Ve ikinci ‘an-keşfin şehadetdür, ya’nī bilā-perde şehadetdür. Ve bundandır ki ya’nī şehadet ‘an-keşfin ḳabīlindendir. [2b] Ḳavl-i Yūnus ‘aleyhi’s-selām ki لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا 24 didi, zīrā anlar maḳām-ı ḥuzūr u ḥiṭābda idi. Her ne ḳadar nefsi esfel-i sāfilinde ise de ya’nī zulemātda deryā dibinde ise de ve daḥı şehadet ‘an-keşfin ḳabīlindendir. Peygamberimiz şallāllāhu te’ālā ‘aleyhi vesellem ḥazretlerinüñ ḳavl-i şerīfi ki لَا أَحْصَى ثَنَاءً عَلَيْكَ لَمَّا 25 buyurdu. Hālbuki kendileri a’lā-yı ‘illiyinde idi. Lāilāheillā hüve şu kelime Hakk’uñ Hakk’ıla Hakk’da şehadetidür. Nefsinde hüviyyeti itibārıyla ve ol hüviyyet lafza-i Celāledür ki harf-i hā ile işāret olunan hüviyyetdür. Ve Allāh Te’ālā’nuñ وَلَا وَجْهٌ 26 ḳavl-i şerīfide olan “وَجْهٌ” lafzıyla işāret olunan hüviyyetdür. Ve ol “vech” Hakk’ tarafına olan vechdür. Ve ol ḥalka nisbetle hüviyyetüñ zāhiridür. Zīrā Allāh Te’ālā Ğaniyyun ‘ani’l-‘ālemīndür 27 ve Allāh Te’ālā elān bundan muḳaddem oldığı üzeredür ve yine bu itibār ile Hakk’uñ Hakk’ıla Hakk’da şehadetidür ve o tecrīd ü tefrīdün ḥaḳāyıkındandır. Lāilāheillā ene, şu şehadet ḥalk ile Hakk’uñ cemī’an Hakk ile Hakk’da şehadetidür. Lākin māhiyāt u ḥaḳāyıkun zātları itibārıyla. Ve bu ḳabīlindendir şecereden Hakk Te’ālā’nuñ أَنَا اللَّهُ 28 ḳavl-i şerīfi ve Ḥallāc’uñ “ene’l-Hakk” ḳavli daḥı bundandır. Lākin tecrīd ü tefrīd itibārıyla olan tevḥīd aḳvā vü eslemdür her ne ḳadar ‘ayn-ı vāhīde ise de. Ve o şol şeydür ki aña sırr-ı ḥaḳīḳat dinilir. Allāh Te’ālā’nuñ لَا تَعْبُودُوا إِلَّا إِلَٰهَ 29 ḳavl-i şerīfide daḥı işāret vardır. [3a] Zīrā aḳvā vü eslemlik şunuñ içündür ki zīrā maḥal ki ene ile ta’ayyündür ki taḳyīd ihām ider, tevḥīd ise ancak itlāḳdan ta’bīr olunur.

Çehārşenbe gicesi rü’yāmda bir za’īfce nūrānī fī’l-cümle kır şaḳallı yeniçeri kıyāfetde ya’nī yeñi çuḫa geymiş bir recül gördüm ki başına ḳavuk ve şarık geymiş ve miḥrāb öninde oturmuş. Baña imāmete işāret itmeyle imām oldum. Vaktā ki namāzı edā idüp cemā’ate yüzümi döndükde ḥatıruma ḥuṭūr itdi ki ḡalibā ol recül Ebubekrū’ş-şıddīḳ radıyallāhu ‘anh ḥazretleri ola. Pes o zāta zānn “iderüm ki siz Ebubekirsiniñüz” diyince “evet ben Ebubekirim” diyü buyurduḳda mübārek dest-i şerīfini būs idüp ve teberrüken yüzüme sürdüm. Pes anlar daḥı beni kucaḳlayup birkaç kere öpdiler. Pes nāḡāḥ gördüm ki Resūlullāh şallāllāhu te’ālā ‘aleyhi vesellem ḥazretleri anda oturmuşlar. Didim ki “yā Resūlallāh ne sebebden Ebubekir ḥazretleri yeñiçeri libāsı geymiş.” Pes ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām buyurdu ki “yeñiçeri libāsınun ma’nāsı libās-ı cedīd” dimekdir. Ya’nī işāret eylediler ki taḥḳīḳ yeñiçeri lafzındaki yeñi lafzı cedīd ma’nāsınadır. Türkce. Pes laṭīfe tarīḳıyla didim ki “yā Resūlallāh yeñiçeri demek yaya ‘asker dimekdir, kişiye lāyīḳ olan ise atlu olmalıdır yaya degül.” Pes ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām tebessüm buyurdılar. Ba’dehu Ebubekir radıyallāhu ‘anh ile berāber çārsūya vardık ki anda çok ḥalk var idi. Pes āşār-ı ilāhiyyeyi mütālā’a eyledük ve ma’ārifden mükāleme eyledük. Ba’dehu ba’zı ‘ulemānuñ dükkānı cānibinde kendimi bir mekān-ı mürtefi’ üzre ḳā’im gördüm ve uyandım. Ve bu rü’yāda işāret vardır ki ma’rifet ve ḥaḳīḳat maḳāmlarına işāretdür. Dımışk-ı Şām’da baña mu’ānaḳa ider

24 “Senden başka tanrı yoktur, Sen münezzehsin, doğrusu ben haksızlık edenlerdenim”, Enbiya, 21/87.

25 Kırş. لَا أَحْصَى ثَنَاءً عَلَيْكَ لَمَّا أَنْتَبَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ “Hakkındaki övgüleri sayamam, sen kendini övdüğün gibisin”, Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, Kesit Yay., İstanbul 2013, s. 431.

26 “O’ndan başka hiçbir ilāh yoktur”, Kasas, 28/88.

27 Ankebut, 29/6.

28 “Ey Mūsā! Şüphesiz ben, evet, ben ālemlerin Rabbi olan Allah’ım.”, Kasas, 28/30.

29 “Rabbin, ondan başkasına kul olmamanızı takdir etti”, İsra, 17/23.

vücüd bâkîdür velâkin bu ma'nâ itibârîdür. Ve illâ ehlullâhuñ fenâsı insilâhlâdur. Yoksa bi'l-küllîye müfâraakat-ı rûhla degüldür. El-hâsıl tafdîl-i pervâne ketm-i râza dâ'ir bir ma'nâdur fe'fhem cidden. Bu makâmuñ tafşîli budur ki pervânenüñ hâli من عرف الله كل لسانه ³⁷ mertebesine dâ'irdür. [4b] Ve bülbülün şanı من عرف الله طال لسانه ³⁸ derecesine nâzırdur. Zîrâ ehl-i fenâ'-i mutlakda güft ü gü olmaz. Şol cihetden ki kendi vücüdından bî-şu'ur olan kimsenüñ gayra şu'urı olmaz. Ve bu makâma temehhüd dirler. Fe-emmâ ehl-i be'kâda kelâm-ı İlâhî tavîl ve tefâşîl-i esrâr gayr-ı kalîldür. Şu kadar var ki esrârı remizle söylerler. Ve setr ile qarîr iderler. Meger ki muhâtab olan kimse taşrihe ehil ola. Ve bu makâma teşkîk dirler ki vücüd-ı vâcib ve vücüd-ı mümkinî cami'dür. Ve bu makâmda insân-ı kâmil tavîlü'l-lisân olmasa esrâr-ı İlâhîye gaybu'l-gaybda maşûre ve mestûre kalur. Âyât-ı hüsn-i zât ve şifât ise tefsîre muhtâcdur. Zîrâ muşhaf-ı tenzîlî Qur'an ve muşhaf-ı tekvînî Furkân'dur. Ve tâlî vü müfessir lisân-ı insân-ı kâminden hâkdur. Anuñ içün buyurur وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقُّ ³⁹ Ya'nî eşyâda bâtıl nesne yokdur. Meger ki bâtıl izâfî ola şeytân vesâ'ir mezâhir-i kahr u celâl gibi. Ve tefsîr-i Qur'an fî'l-haqqıka Qur'an'a mülhak olduğu gibi te'vîl-i Qur'an dağı eger âfâkda ve eger enfüsde böyledür. Mahecüb ve câhil olanlar ise kelâm-ı gayr ve makâl-ı nâs kıyâs iderler. Pes bundan erbâb-ı haqâyıkuñ kemâlâtı zâhir oldu. Zîrâ ol kemâlâtüñ âsârı olmayaydı nakışlar kemâl yüzini nerede görürler ve kelâm-ı Haqq'ı kimden işidürler ve âyât-ı hüsnî nereden okurlardı انوارهم و زاد في القلوب والارواح انوارهم ⁴⁰ Ve bundan zâhir oldu ki qable'l-vüşul güft ü gü iden mübtedî sâlik bülbüle beñzer ki dâstânı dürüst degüldür. Zîrâ henüz gülden büy almağa bed' itmişdür. Çünkü bî-hüş ola hâmüş olur. Çünkü şahve gele güft ü güdan hâlî olmaz. [5a] Zîrâ hâlini söyler. Ve sâ'ir murgâmı ol ma'nâya irşâd eyler فتنبه لهذا المعنى فان لك انفع و اغنى ⁴¹.

⁴² “Ammâ İsmâ'îl gitdiği yola herkes ne için gitmez” İsmâ'îl'den murâd bu fakîr-i haqîrdür ki İsmâ'îl anuñ vâlideyni vaz' itdiği ism-i kevnîsidür. İsm-i ilâhîsi 'Abdu'l-hayy ve 'Abdu'l-latîf ve 'Abdu'l-kâdir ve 'Abdullâh ve emşâlidür. Yoldan murâd râh-ı edeb ve tarîk-i şer' ve sebîl-i ma'rifet ve şîrât-ı haqîkatdür بتوفيق الله ⁴³. Pes bunda tarîk-i mezkûreye sülûke halkı terğîb vardır. Hüşûşen meşâyiğ-i zamâneiyi, zîrâ ahkâm-ı şer' ve âdâb-ı tarîkat ve envâr-ı ma'rifet ve esrâr-ı haqîkat bedenlerinden ve nefislerinden ve kalblerinden ve rûhlarından mefkûd ve hilâfî olan nesneler meşhûd olmuştur. ⁴⁴ فيا ارباب الدعوى اين المعانى ويا اصحاب المعانى اين الحقائق

⁴⁵ Ba'zı ihvânla mücâlesede ba'zı umûrumuz için esbâb-ı hâriciyye-i dünyeviyye tedbîr olındıkda bi-tarîki'z-zecr ve'l-itâb vârid olmuştur. Zîrâ âlem-i ma'nâda kâşır temeşşî itmez. Ve tedbîr bi-hasebi'l-gâlib taqdîr yolına gitmez. Pes ehl-i sülûk ve erbâb-ı hüşûşa vâcibdür ki وَأَفُوضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ ⁴⁶ mücibince her kârı Haqq'a tevfi'z ü teslîm eyleye. Ve tedbîr-i nefsanîyi taqdîr-i Rabbânîye tarh u ilkâ idüp meyândan çıka. Zîrâ irâdet Haqq'a muzâfdur. Ve 'abdüñ irâdetinden murâd irâdet-i Haqq'a terkdür. Bir emrûñ vaqtı geldikde hüşûline sebep-i muqadder ne ise Allâh Te'âlâ anı halk ider ve teshîl idüp encâma yetişdürür. والله

³⁷ “Allah'ı bilen dili tutulur”.

³⁸ “Allah'ı bilen dili uzar”.

³⁹ “Allah ise gerçeği söyler”, Ahzab, 33/4.

⁴⁰ “Allah sırlarını kutsasın, kalplerini ve ruhlarını nurlandırsın”.

⁴¹ “Senin için faydalı olan bu manayı düşün”.

⁴² “Salı gecesi sabaha yakın Türkçe ibareyle bana denildi ki”.

⁴³ “Allah'ın yardımı, hidayeti, inayeti ve teyidiyle”.

⁴⁴ “Ey dava erbâbı nerede manalar ve ey mana sahipleri nerede hakikatler”.

⁴⁵ Allah Teala'nın “Sadece o hariç, dua ettikleriniz sapıp gider.” (İsra, 17/67) kavli varid oldu”.

⁴⁶ “Ben işimi Allah'a havale ediyorum”, Mümin, 40/ 44.

47 Pes âyet-i mezkûrenün me'âli bu olur ki mübâşeret itdiğünüz kâr düşvâr olup esbâbı münkatı'a ve vesâ'îti munfaşîma olduğda ol vaqıtde nâçâr olup vesâ'ilden i'râz idersünüz ve Allâh Te'âlâ'ya tazarru' ve niyâz kılursunuz. Zîrâ ol vaqıtde mü'essir-i hakîkî Hâk olduğın bilürsünüz. Binâ'en-âlâ-hazâ gerekdür ki insân 'arif-i billâh ola ve ibtidâdan terk-i taşarruf kıla [5b] tâ ki şoñra Hâk'dan hacil olmaya. وَلَوْ اسْتَقْبَلْتُ مَا اسْتَدْبَرْتُ لَمْ أَكُنْ أَفْعَلُ هَكَذَا 48 dimeye. Meger ki kendi 'arif iken mübâşeret-i esbâb idüp şoñında peşîmânî izhâr itdigi gayrıları irşâd kabîlinden ola. Ve bu maqâmdandır ki ba'zılar işümüz Allah'a kaldı dirler. Ve bunda küfür lâzım gelmez. Nitekim niceler zu'm iderler. Zîrâ kâ'il-i mezkûrûn murâdı budur ki bu kârûn bi-kadri't-tâkatü'l-beşeriyye esbâbına teşebbüs olındı velâkin kârger olmadı. Zîrâ bu maqûle esbâba menût olduğu zâhir oldı. Pes şimden şoñra işümüz bilâ-vâsîta Allâh'a kaldı. Ya'nî evveliden müesssir Allâh Te'âlâ idügi ma'lûm idi velâkin huşûl-ı kâr ba'zı esbâba mu'allâk kıyâs olunurdu. Şimdi bilindi ki anuñ huşûl u vücûdı eger muqadder ise bilâ-sebeb-i 'adî Hâk'dan olur ve illâ şöyle kalur. Ve ma'lûmdur ki umûr-ı muqaddere iki nev'dür ki biri mu'allâkâtur ki cüz'ıyyâtur ve biri dağı mübremâtur ki külliyâtur. Pes umûr-ı külliye esbâb yüzinden tağyîr ü tebdîl kabûl itmez. Zîrâ levh-i mahv u işbâtda müşbet degüldür ve belki levh-i 'ilmde muqarrerdür. Anuñ içün batn-ı üm ve 'ilmullâh mütebeddil olmaz. 'Ayn-ı hâricî ve levh-i mahfûz ise böyle degüldür. El-hâşıl kazâyâ-yı ilâhiyyeye muhtâlîc olanlar ekseriyâ esbâbdan münkatı'c oldılar ve hareketi sükûna tebdîl eylediler. Mahecûblar ise vesâ'ile temessük idüp zahmet ü hareketde kaldılar. Kâlelallahu sübhânehu وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ 49 Bu âyet-i kerîme şuñâ işâretdür ki tahkîk hidâyet-i hakîkiye dâlâl 'arîz olmaz. Zîrâ ol hidâyet 'ilmullâhda olan sa'âdet-i aşliyye-i zâtıyyeye müsteniddür. [6a] 'İlmullâhda olan şey ise 'aynda olan şekâvet-i itibâriyye-i 'arîziyye ile mütegayyir olmaz. Kezâlık ıdlâl-ı hakîkiye dağı hidâyet 'arîz olmaz. Zîrâ ol ıdlâl 'ilmullâhda olan şekâvet-i aşliyye-i zâtıyyeye müsteniddür. 'İlmullâhda olan şey ise 'aynda olan sa'âdet-i itibâriyye-i 'arîziyye ile mütegayyir olmaz. Ve buna işâret vardır şol âyet-i kerîmede ki Hâk Te'âlâ buyurur بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَذَا كُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ 50 ey fî da'vî'l-îmân ya'nî bil ki Allâh Te'âlâ sizün üzerünüze îmâna hidâyetini imtinân ider. Eger da'vâ-yı îmanda şâdıklar iseñüz ve illâ sizün içün hakîkaten hidâyet yokdur her ne kadar şüreten hidâyet var ise de. Ve bu âyet-i kerîmede dağı mezkûra işâret vardır ki Allâh Te'âlâ buyurur. أَمَّا عَلَى عِلْمٍ 51 ey 'ilmü'l-Hâk ya'nî Allâh Te'âlâ anı dâlâletde kodı 'ilm-i ezelnün muhteza'sı üzere. Zîrâ 'ilm-i ilâhîde dâll olan kimse ebedî mühtedî olmaz. Yâhud عَلَى عِلْمٍ 52 ey 'ilmi'd-dâlli ya'nî Allâh Te'âlâ anı dâlâletde kodı ol dâllün 'ilmi üzere. Zîrâ 'ilim bi'l-hâk aña ihtidâyı mücib olmaz. Hâk Te'âlâ buyurur وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ 52 ya'nî anı inkâr itdiler hâlbuki kendileri anı yakînen bilürler dimekdür. Bizi ve sizi zeyğ u dâlâlden Allâh Te'âlâ maşûn eyleye âmin.

Biñ yüz otuz bir senesi cümâdiye'l-evvelinün yedinci şalı gicesi seher-i a'lâda Şâm'dan Rûm'a teveccüh huşuşında melekût-ı a'lâya tevcih-i kalb itdikde bir kimse gelüp yüzün yüzüme koyup "gitdiñüz" didi. ya'nî Şâm'dan çıkup taraf-ı Rûm'a me'zûn ve belki me'mürsuñuz. Ba'd-ez-în taraf-ı Kibriyâ'dan bu âyet-i şerîfe şâdır u vârid oldı ki وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ 53 Ya'nî kamer mazhar-ı nûr-ı şems olup bir ayda yigirmi sekiz menzil devr itdigi gibi insân-ı kâmil dağı mazhar-ı nûr-ı Hâk olup müddet-i sülûkda yigirmi sekiz menzil devr ider ki evveli irâdet-i şâdıka ve âhiri yakîn-i tammudur. Ve şüretde dağı hicret ü seyâhat ile bi-hasebi'l-meşîyyetü'l-ilâhiyye

47 "Allah dilediğini yapmaya kadirdir ve kulun işlerindeki tedbiri ona uygun düşer ve kulun amelinden, itikadından haberdardır".

48 "Önceden tedbire yönelseydin bu iş böyle olmazdı".

49 "Doğru yola ilettikten sonra Allah bir toplumu saptıracak değildir.", Tevbe, 9/115.

50 "Hayır; eğer doğru kimselerseniz, sizi imana eristirmekle Allah sizi minnet altında bırakır", Hucurat, 49/17.

51 "Allah'ın; (hâlini) bildiği için saptırdığı ", Câsiye, 45/23.

52 "Kendileri de bunların hak olduklarını kesin olarak bildikleri hâlde", Neml, 27/14.

53 "Ay için de birtakım menziller (yörüngeler) tayin ettik", Yasin, 36/39.

menâzil-i kevnîyye devr ider. Ve bu edvârda maḳşûd-ı aṣlî tekmiḳ-i neṣ'e ve nokṭa-i ulāya vuṣûl [6b] ve pertev-i ma'rifet ile dil-i müsta'iddânı tenvîrdür. Pes sen daḫı kamer-vâr bir menzilden bir menzile devr idüp Burusa'dan Şâm'a ve yine Şâm'dan ibtidâ itdigün menzile rücû idersiz. Ve bu devr ü hareketde saña ve ḫalka fâ'ide-i külliye vardır. Egerçi ki ekser-i nâs bu ma'nâdan ğâfillerdür. Ve devr-i eṭvâr itmegi 'abese ḫaml ile lâ'imlerdür. Ve bundan ṣoñra vârid oldu ki فُهِوْ قَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فِي عَيْشَةٍ رَّاضِيَةٍ⁵⁴ ya'nî bir kimsenün devr-i menâzil ve seyr-i merâhil itdiginde rızık ḫuṣûşunda ıztırâbı olmasun. Zîrâ ḫidmet-i Ḥaḳ'da olan refâhiyyet ile geçinür. Şol sebebdendir ki dünyâ âḫiretün şüret ü kâlibıdır. Pes âḫiretde 'ayṣ-ı marzî ehli olan kimse dünyâda daḫı nazar-ı Ḥaḳ'dadır. Ve bu kelâmda tesellî-i ilâhî vardır. Egerçi ki rızık ḫâtırasında olmaḫ ğalebe-i ḫayvâniyyetdür. Anuñ-çün ehlullâh maḳâm-ı temkîndedir ki anlara ḫiçbir cihetden ıztırâb gelmez. Belki fâ'il-i muṭlaḳa nazar iderler. "İtâḳ" kesr-i 'ayn ile "atîḳ"ün cem'idür şidâd ve ğılâz şedîd ve ğalîzün cem'leri oldukları gibi. 'Atîḳ feres-i 'arabîdür ki cins-i şaḫîḫden olan atdur. Zîrâ 'arab anı eziyyet ü cefâdan itâḳ itmişlerdür. Nitekim dir: فحلن كريم لا يجدع انفه⁵⁵ anuñ muḳâbili "birzevn" didikleridir ki bâr-gürdür. Ya'nî yük götüren dâbbedür ki cinsiyyeti şart degüldür. Belki her nerede olursa tevellüd itmişdür Rûm'un etrâki gibi ve dimişlerdür ki الأصل لا يخطئ⁵⁶ ya'nî aṣıldan ḫaṭâ gelmez. Anuñ içün küheylân atlar ve şaḫîḫü'n-neseb ve'n-nikâḫ olanlar muṭteberlerdür. Egerçi zamânede [7a] cem' ecnâs u envâ'da ḫalel ü fesâd tārî olmuşdur. Ve Ka'be 'atîḳdür Zîrâ dest-i cebâbireden maşündür. Ve Ebûbekr-i Sıddîḳ radıyallâhu te'âlâanhu 'atîḳdür. Zîrâ naṣṣ-ı maḫṣûş ile nârdan muṭtaḳdur. Ve ehlullâh Ḥaḳḳ'a nisbetle 'abîd ve mâ-sivâya göre aḫrâr u 'uteḳâdur. Anuñ-çün 'indallâh mükerrremlerdür. Eger 'inde'l-ḫalk ḳadirleri mer'î degüldür. Zîrâ ḫalkuñ aḡlebi cühelâdur. Cebel ehlullâh şüreti olmaḫla melce vü mencâdur. Anuñ-çün Ḳur'ân'da gelür: فَأَوُوا إِلَى الْكَهْفِ⁵⁶ ve bir kimseyi rû'yâda cebele istinâd itmiş görseler ricâlullâhdan birine istinâd şüretidir. Ve ṭâḡ üzerinde görünmek necâtına ve ḫuṣûl-ı murâdına nişândur. Pes cebelde şüreten ve ma'nen 'ulüvv ü irtifâc vardır. Anuñ içün kıymetdâr olan cevâhîrün ekseri cibâlde maḫzündür cebel-i Serendîb ve emşâli gibi. Ve Ḥazret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâm fevḳa't-Ṭûr münâcât-ı İlâhî ḳıldı ve Ḥazret-i 'İsâ 'aleyhi's-selâm daḫı ḳurb-ı kıyâmetde ehl-i İmânı Ṭûr üzre muḫâfaḳa ḳılsa gerekdür. Zîrâ Ṭûr fitne-i ricâl ve Ye'cûc ve Me'cûc'den maşûn vesâ'ir ğavâ'ilden me'mündür. Ve ḫatmü'l-enbiyâya şallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem ibtidâ-yı nübüvvet ḳurb-ı Mekke'de cebel-i Sevr'de vâḳîc olmuşdur ki evâ'ilde aña cebel-i Ḥırâ dirlerdi. Nüssâk-i Ḳureyş'ün 'ibâdetgâhidur. Ve hengâm-ı hicretde cebel-i Sevr'e ṣu'ûd eyleyüp 'uyûn-ı a'dâdan orada mestür u maḫfûz olmuşlardır. Pes biḳâc-ı arzda mürtefîc olanlar ṭab'-ı ṭabaḳātuñ nümüneleridir. Nitekim münḫafîz olanlar derekât-ı Siccîn mişâldür. Ve ṭaḡlar sebz ü ter eksük olmadığı mevâṭi-i aḳdâm-ı ricâl olduğındandır. Zîrâ nüfûs-ı ḫayyenün aşarı daḫı ḫayâtıdan ḫâlî degüldür. Bu sebebdendir Ḥızır 'aleyhi's-selâm her ne yere ki ḳu'ûd iderdi yeşil ot biterdi ve Ḥayzum ki feres-i Cibrîldür 'aleyhi's-selâm baṣdıḡı maḫall daḫı böyle idi. Zîrâ rûḫu'l-ḳudûse muzâf olan feresü'l-ḫayât idi. [7b] Bu cihetden Sâmirî aña vâḳıf olup mevṭi-i feresden bir ḳabḫa türâb aḫḫ idüp ḫuliy-i benî İsrâ'il'den maşnûc olan 'acil⁵⁷ üzerine nişâr itdikde zî-rûḫ gibi ḫ'or⁵⁸ zühür itdi.

Ve Allâh Te'âlâ نَسَّأَلَهُ الْحَيَاةَ الْبَاقِيَةَ⁵⁹ biñ yüz otuz birinci senesi şaferü'l-ḫayrîñün üçüncü gicesi ki leyle-i aḫad idi ba'de'l-intibâḫ bu 'ibâret-i Türkiyye ile vârid oldu ki "beş on yıl daḫı dünyâdasuñuz" sinnümüz ol vâḳitde altmış ṭoḳuza bâliḡ idi. Ve muḳaddemâ Mekke-i

⁵⁴ "İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelmişse artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır.", Karia, 101/6-7.

⁵⁵ Der-kenar: "eyü atun burnı kesilmez"

⁵⁶ "mağaraya çekilin", Kehf, 18/16.

⁵⁷ Der-kenar: buzağı.

⁵⁸ Der-kenar: şavt-ı bakar.

⁵⁹ "kalan ömrü isteriz".

Mükerrerme'de mücâvir iken ⁶⁰ الى ما فوق الثمانين diyü sinn-i 'ömr fi'l-cümle taḥdîd olunmuş idi. Bâ'is-i nesh olıcaḳ ma'nâ taḥallül itmezse ol müddete bülûḡ ḥâşıl olur. Nitekim işâret-i sâniye daḡı anı te'yîd ider. Bâ'is-i neshüñ ba'zısı *Tamâmu'l-Feyz* nâm kitâbumuzda mübeyyendür. 'Uḳûl-i za'îfeye göre mezâlîkû'l-aḳdâmdandır. Ve imtidâdınun daḡı ḡallesi mevt-i ṭabî'idür. Pes 'âḳil olan vaḳtine müteheyyi' olur ve maḡrûr olmaz. Yâ Rabbi refîkû'l a'lâ. ورد قبل الصباح ليلة الاربعه يا ربّي چehârşenbe gicesi şabâḡ vaḳtinden evvel şu âyet-i kerîme vârid oldı ⁶¹ إِنْ تَسْتَعِينُونَ رَبِّكُمْ فَاسْتَجِبْ لَكُمْ Ya'nî Rabbüñüzden meded taleb itdiguñüz vaḳitde Ḥaḳ Te'âlâ size isticâbe buyurdu ki biñ melek ile size imdâd iderim. Bu âyet-i kerîmenün vürüdünün vechi bu idi ki Şâm-ı şerîfde gicelerde ba'zı a'dâ hücumından ba'zı aḡbâbumuz bizi iḡâfa idüp teyakḳuz u teḡaffuz ile emr eyledi. Pes bundan ḳalbüme birâz şey dâḡil olup işümi Ḥaḳḳ'a tefvîz eyledüm. Ḥaḳ Te'âlâ'dan isti'âne [8a] eyledüm. İmdi âyet-i kerîme işâret ider ki taḡḳîḳ merbûbiyyetün muḳteżası ancaḳ iştiḡâsedür. Ve rübûbiyyetün muḳteżası ancaḳ iḡâsedür. Allâḡ Te'âlâ dilediḡi 'abdine ervâḡ-ı melekûtiyye ile imdâd ider ve a'dânun mekrini def' ider. Nitekim ḡazve-i Bedir'de imdâd itdi. Ve ḡâḡ olur ki insânun ummadıḡı yerden ḳillet kesreti mutaẓammın olur. Ve taḡḳîḳ Allâḡ Te'âlâ ⁶² مَا يَعْلَمُ خُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ buyurdu. Ya'nî kesret-i 'adedleri-çün. Ve ba'zılarının ebşârdan ihtifâsı için. Anları ancaḳ Allâḡ Te'âlâ bilir. Ve hüve'l-Ḳadîrû'l-Ḳahhâr.

Yevm-i çehârşenbe gününün öylesinden evvelce baña dinildi ki لا يزول المرء حتى يزول عقله لا يزول من موطن التكليف ما دام عاقلًا بالغًا فإذا زال عقله و ذهب زال التكليف عنه و إذا خرج المجاني عن حد التكليف حتى اذا قتل لا يقتص منه كالصبي و كذا المجاذب أخذوا عن بشريتهم قبل موتهم بيوم او بيوميه كما يقع لبعض اهل الله او بايام كثيرة و سنين و فيرة و هم اصناف مختلفة فمن اكل و شروب و من ممسك و من ضاحك و من عابس والكل ظاهر على ما يقتضيه نشأته و يستدعيه مزاجه Ya'nî kişi zâ'il olmaz 'aḳlı zâ'il olıncaya daḡ. Ve insân mādâm ki 'âḳil-i bâliḡdür mavtın-ı teklîfden zâ'il olmaz. Ya'nî kendüden teklîf-i şer'iyye sâḳıt olmaz. Pes 'aḳlı zâ'il ü zâhib olduḡda kendüden teklîf sâḳıt olur. Ve bu ecilden mecnûnlar ḡadd-i teklîfden ḡurûc itdiler. Ḥattâ bir kimseyi ḳatlı itse şabî gibi ḳışâş olunmaz. Meczûblar daḡı böyledür. Gerek mevtlerinden bir gün muḳaddem yahûd iki gün muḳaddem beşeriyyetden me'hûz olsunlar. Nitekim ba'zı ehlullâḡa böyle vâḳi' olmuştur. Ve gerek eyyâm-ı keşîre ve sinîn-i vefîre mevtlerinden ol beşeriyyetleri aḡz olunsun. Ve bunlar eşnâf-ı muḡtelifedür ki kimi ekûl ve kimi şarûb ve kimi mümsik ve kimi ḡâḡik ve kimi 'abûsu'l-vech olurlar. Küllîsi neş'elerinin muḳteżası ve mizâclarının müsted'âsı üzere zâhirlerdür. Ve bu taḡdîr-i mezḳûrda 'aḳlun [8b] şerefini beyân vardır. Zîrâ temkîn iki 'aḳıldan aḡaduhumâ âḡire muttaşıl olmaḡdur. Ya'nî 'aḳl-ı me'âş 'aḳl-ı me'âda muttaşıl olmaḡdur. Ve ḡulûl-i ecele dek aḡaduhumâ âḡire müzâḡim olmamaḡdur. İmdi ol vaḳitde evvelki zâ'il ve sâni bâḳî ḡalur.

Sırr-ı Ḥaḳ ḡaḳḳında Ḥaḳḳı iki yanum oldı nâr

Söylesem aḡzum yanar hiç söylemezsem dil yanar

Ya'nî insân bir aḡkeri kefinde ṭutsa desti muḡterik ve ṭarḡ itse munṭafî olup aḡad-ı maḡzûreynden ḡâlî olmadıḡı gibi sırr-ı İläḡî daḡı hemḡünândur ki söyleseñ olmaz zîrâ ifşâsında âfât-ı keşîre vardır. Belki ol sebebdan lisân ü erkânı bi'l-cümle yanar ve fenâ bulur. Ḥallâc'a ene'l-Ḥaḳ ḡaḳḳında vâḳi' olduḡı gibi. Ve söylemeyüp sükût ideyüm disen daḡı ketm idemeziñ. Zîrâ muḳteżâ-yı cibillet-i beşeriyye ve ḡarâret-i dil anı ḡarice ilkâdur. Anun için lisân-ı nebeviden şallâllâḡu te'âlâ 'aleyhi ve sellem ba'zı esrâr-ı İläḡiyye ḡuş-ı 'Alî'ye kerremallâḡu vechi ilkâ olunup ketm ile tavşiiyye olındıḡda ḡazret-i 'Alî bi'l-izṭırâr bir fem-i câḡa varup feminden oraya işrâb itdikde ol câḡda bir ḳaşab nâbit olup anı bir çoban bulup kesüp mizmâr idüp çaldıḡda keyfiyyet-i maḡşûşa ile ol râz semâ'a ḳâbil oldı. Ve âḡir 'inde'l-'urefâ ṭuyuldu ve

⁶⁰ Der-kenar: sekseni geçersin dimişler.

⁶¹ "Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz. O da, "Ben size ard arda bin meleklerle yardım ediyorum" diye cevap vermişti." Enfal, 8/9.

⁶² "Rabbinin ordularını, kendisinden başkası bilmez", Müddesir, 74/31.

bilindi. Fesubhānehu'l-Kādirü'l-Hakīm. Pes tekellümüñ hālî budur. Ve 'adem-i tekellümde ihtirāk-ı dil oldığı muḳarrerdür. Nitekim erbabına ma'fûmdur.

Leyle-i erba'âda bu vechile bâb-ı gayb meftûh ve şadr meşrûh oldu ki a'mâr-ı evliyâ elliden mütecâviz ve altmış ve yetmiş ve seksene bâliğ olagelmışdır. Sırrı budur ki 'ömürden yüz sene müddet-i Muḫammediyyeden biñ sene ve şehir-i kāmilden otuz gün gibidür. Ve her nesnenüñ nısfında noḳşân ve tamâmında kemâl vardır. Bu cihetdendir ki nesnâs⁶³ didikleri [9a] maḥlûk nâsın şıkk-ı vâhidi üzerine olmağla nâsdan meflûc u nîm olanlar gibi nısf-ı neş'e üzerine ḳalup nâkış 'add olundılar. Ve bu ma'nâdandır ki vücûd-ı insânîde nısf-ı evvel ve nısf-ı şânî ḥalk olundu. Tâ ki her 'uzva maḥşûş olan kuvvet ile kemâl-i insânî ḥâşıl ola. Ve rûh u cesedüñ mecmû'ı terkîb olundu ki havâş-ı rûḥâniyyât ve cismâniyyât müctemi' olup zâhir ü bâtın isimlerinüñ hükümleri zuhûra gele. Ve emr-i vücûd tamâm olup pes 'ömürden yalnız elli sene mi'enüñ nısfı olmağla 'aded-i nâkışdur ki kemâl-i beşerîñüñ fenâ vü beḳâsına vaḳt-i müttesi' degüldür. Egerçi ki şıddıkiyyetde sinnüñ daḥli yokdur. Fe-emmâ kemâl-i vücûd tedricîdür. Ve kemâlât-ı zâhirede kırkdan mâ-dûnda intikâl idenler menḳûldur. Velâkin maḳâmât-ı bâtınada meḳûddur. Ḥattâ İmâm Şâfi'î ki evtâd-ı erba'adandır elli dördte vefât itmışdır ki dörd sene nısf-ı evveli tecâvüz itmışdır. Ve ekşeri altmış fevḳında maḳbûz olmışdır. Velâkin ehl-i mi'e nâdirdür Zîrâ toḳsanuñ mâverâsı muḥâḳ-ı şehir⁶⁴ gibidür ki mu'teber degüldür. El-ḥâşıl beş yüzden şoñra zuhûr-ı ümmet buḫûna intikâl ve on beşden şoñra mâḥ daḥı intikâz ve ihtifâya bed' eylediği gibi insân-ı kâmil daḥı müddet-i fenâ olan kırkdan şoñra beḳâyâ şürû' idüp altmışa daḳ istitârı istikmâl ider. Ve bir şehriñ 'adedi ḳadar nısf olan elliye zamm olunup bi-ḥasebi'l-ğâlib seksene dek seyr eyler ve zamân-ı muḥâḳ olan ḳurb-ı mi'eye irmez fe'fhem cidden. Resûlullâh şallâllâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem sinn-i şerîfleri altmış veyâ altmış üç ve altmış beş ve ba'zı vereseñüñ 'ömürleri daḥı ziyâde olmak ma'nâ-yı mezkûra dâ'irdür. Ve ekşer kül hükümünde olmağla nısf-ı evveli mütecâviz olanlar tamâm-ı mi'e ile mu'emmer olmak hükümünde oldılar. Ve bu ziyâde irş-i nebevîyi münâfî olmadı Zîrâ sinn-i nebevî üzerine vefât idenlerinüñ 'ömürleri muḥtaşar-ı sinn-i a'mâr-ı enbiyâ olup ḥuşûş üzerine resûlullâh ile maḥşûr oldukları gibi sinn-i nebevî fevḳında intikâl idenlerinüñ 'ömürleri daḥı ba'zı a'mâr-ı enbiyâyı câmi' [9b] olmağla ḥaşirleri müte'addid vâḳi' olur. Velâkin bu te'addüden kemâl-i vârişe noḳşân târî olmaz. Zîrâ ḡayr ile ḥaşri resûlullâh ile ḥaşre tâbi'dür. Şol ma'nâdan ki ümmet-i merḥûmenüñ kemâli metbû-ı aḳrebe⁶⁵ tâbi'dür ve metbû-ı eb'ada degül. Metbû-ı eb'ada mücerred-i 'ömrde mütâba'at itmek ḡayr-ı kemâlde daḥı mütâba'at iḳtiżâ itmez. Zîrâ metbû-ı aḳrebüñ kemâli andan muḡnîdür⁶⁶ egerçi ki Ḳur'an'da gelir: فَبِهْدَاهُمْ أَقْتَدَ 67 Pes 'ömr-i nebevîye mürûr iden kâmilüñ kemâli kemâl-i nebevîye tâbi'dür. Ve ba'zı kemâlât-ı nebevîye ki kırkdan muḳaddem ve belki ḳable'l-bülûḡu'l-tâbi'î naḳl olunur maḳâmât ḥasebiyle degüldür. Zîrâ mücerred keşf-i İlâhî bülûḡ-ı ma'nevîyi müsted'â degüldür. Ve keşf-i ilâhîden maḳşûd keşf-i 'ulvîdür ki zât u şıfât u ef'âl-i Ḥaḳḳ'a dâ'irdür. Yoḡsa keşf-i süflîdür ki ekvâna nâzırdur. Zîrâ maḳşûd-ı bi'z-zât olan kerâmât-ı 'ilmiyyedür kerâmât-ı kevnîye degüldür ki havârîḳ-ı 'ādât ıtlâḳ olunur. Keşf-i zamîr ve keşf-i melek ve keşf-i cinn ve keşf-i ḳubûr ve ḡayy-ı arz ve ḡayerân ve meşy 'ale'l-mâ' ve emşâli gibi. Ve her 'aşruñ ekşer-i süllâki mevâlîd ve 'anâşır mertebelerinde ḳalup berâzıḡdan bi'l-küllîye ḡalâş olmamışlardur. Egerçi ki kemâl-i ihticâblarından kendi ḡâllerini kemâl 'add iderler ve erbâb-ı irşâda ser-fürû itmezler ve muşirr olup ol ḡâl üzre giderler.

Degül libâs libâs-ı vücûduñ 'arîdür

⁶³ Satır altı: yaban ademi.

⁶⁴ Satır altı : ayuñ şoñı.

⁶⁵ Satır altı: Muḫamed 'aleyhisselâm.

⁶⁶ Satır altı: aḡere muḡtâc itmez.

⁶⁷ "öyleyse onların hidayetine tâbi ol", Enam, 6/90.

Sa'âdet âna ki işbu denesden 'ârîdür⁶⁸

Ya'nî yalñuz hâricde bedenüñi müstemil olan libâsuñ 'âriye degüldür belki cânuñi müstemil olan libâs-ı bedenüñ dañı 'âriyedir. Zîrâ evvelkiden dünyâda 'üryân [10a] olduñuñ gibi ikinciden dañı kabirde 'üryân olursun. Şol sebebden ki müfârekat-ı rûhla inhilâl 'arız olup eczâsı perîşân olur. Meger ki havâş-ı evliyâdan ola. Zîrâ anlaruñ berekât-ı rûhâniyyeleri ecsâd-ı nazîfelerine sârî olup ilâ-yevmi'l-kıyâm infisâhdan⁶⁹ maşûn olurlar. Ve şühedâ vü evliyâ dañı enbiyâ da dâhillerdür. Bu sebebden bunlar itidâl-i mizâclarına göre mahfûzlardur. Pes sa'âdet ol mü'min-i kâmile ki bu libâs-ı 'arîñüñ vesah u denes kazrından pâk u tâhirdür ki andan murâd ta'alluk-ı mâ-sivâdur. Kendi nefs-i ta'allukdan mu'tahhar olan kimesne eşyâ-i sâ'ireden dañı mu'tahhardur mâl u emlak u evlâd gibi جعلنا الله و اياكم محفوظين⁷⁰

Leyle-i hamîsde kalem-i ilâhî ile yazılup manzûrum olan kelimât-ı Fârisiyyedir *temessül be-şüret bidâided* ya'nî Dımışku's-Şâm'dan taraf-ı Rûm'a 'avdet huşuşında bu âna gelince temessül iden ma'anî-i gaybiyye ve işârât-ı ilâhiyye şürete gelüp hâricde vâқи olsa gerekdir. Pes sen anı enfüse haml idüp ve te'vîl itmek şadedinde olmayasın zîrâ muhkemâtındur. Velâkin vukûc mu'kadder olan vakte menûtdur. Binâen 'alâ hâzâ isti'câl dañı götürmez. Ve bunda remiz dañı vardır ki Allâh Te'âlâ luğât-ı muhtelifle ile tekellüm ider egerçi ef'âli luğât-ı 'Arabiyye andan Fârisiyye andan Türkiyyedir. Ve bu fakîre herbiri ile defa'âtile tekellüm vâқи olmuşdur. وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا⁷¹ fe'fhem. Ve lehu ma'lûm ola ki hikmet ikidir veyâ üçdür ki biri hikmet-i tıbbiyye ve biri hikmet-i bahsiyye ve biri hikmet-i zevkiyyedir. Hikmet-i tıbbiyye ve bahsiyye ekşer-i ulemânüñ 'ilmidir. Hikmet-i ahîre ekallinüñ şânıdır. Eflâtûn-ı İlâhîde fî'l-cümle hikmet-i zevkiyye var idi. Velâkin zevk-i hâl ma'külesi idi evliyaya hâşıl olan ha'âyık-ı hikemiyye degül idi. Bu sebebden 'umûmen hükemânüñ itikâdlarına ve 'ilimlerine ve 'amellerine itibâr itmeyüp belki cerh ve redd ile mu'kayyed oldılar. Felâsîfe-i İslâmiyyeden Şihâbeddîn'e telvîn⁷² gâlib olmağla ahîr katl olundu. [10b] Ve hükemâ-yı Rûmiyyeden Akşemseddîn de temkîn râcih olduğundan ma'kûl oldu. Ve tıbbda ma'âcîn ve edviye ve eşribesi ile'l-ân ma'mûlün bihâdur. İbn-i Sînâ felâsife-i müte'kaddime gibi merdûd oldu. Zîrâ egerçi tıbbda mahâreti var idi velâkin 'ulûm-ı zevkiyyeden bî-haber idi ve itikâdda dañı fesâdı menkûldür. Ve ba'zılar evâhîr-i 'ömründe tâ'ib oldu dirler Zemaşşerî hakkında didikleri gibi. Ve 'ilm-i kîmyâyı inkâr itdi ma'-hâzâ 'ulûm-ı evliyâdandır. Nitekim dimişlerdür ki من لم ينق لم يعرف و المرء عدو لما جهل⁷³

Ve lehu ma'lûm ola ki Allâh Subhânehu ve Te'âlâ hazret-i Qur'an'ı bâ'-ı besmele ile bed' idüp nâs lafzı ile hatm eyledi. Ve bu eşnâda esmâ-yı cemâliyyeden Rahmân ve Rahîm ve Ra'ûf ve emsâlini irâd eyledi. Ve besmeleyi her süre serine tâc-ı 'unvân kıldı. Pes bundan إِنَّ اللَّهَ⁷⁴ ma'zmunı fehm olundu. Nitekim resûlullâh şallâllâhu te'âlâ 'aleyhi vesellem hakkında بِالْمُؤْمِنِينَ رِزْقٌ⁷⁵ buyurdu. Velâkin kendi cânibinde nâsla ta'mîm ve cânib-i resûlullâhda mü'minîne tahşîşüñ vechi budur ki rahmet-i İlâhiyye hilâfiyyeti cihetinden 'âm ve re'fet-i nebeviyye hidâyeti yüzinden hâşdur. Zîrâ seyfile me'bûş olduğu vechile وَأَغْلُظْ عَلَيْهِمْ⁷⁶ hitâbıyla muhâtabdur. Ve şahâbe dañı وَلِيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً⁷⁷ hitâbıyla me'mûrlardur. Ve أَشِدَّاءَ عَلَى الْكُفَّارِ

⁶⁸ Der-kenâr: 'Âriyet olan yalñuz zâhir libâsı degül belki vücûduñ libâsı dañı 'ariyetdür.

⁶⁹ Satır altı: dağılmadan.

⁷⁰ "Allah bizi ve sizi korunmuşlardan kılın".

⁷¹ "Ve Allah Musa ile gerçekten konuştu.", Nisa, 4/164.

⁷² Satır altı: temkînsizlik.

⁷³ "tatmayan bilmez ve kişi bilmediğinin düşmanıdır".

⁷⁴ "Doğrusu Allah insanlara şefkat gösterir, merhamet eder." Bakara, 2/143.

⁷⁵ "Müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir.", Tevbe, 9/28.

⁷⁶ "Onlara karşı sert davran", Tevbe, 9/73.

⁷⁷ "Sizde bir sertlik bulsunlar", Tevbe, 9/123.

vardur ki ol cevher-i rûhâniyyet ve nûrâniyyetdür. [12a] Ve ehl-i kûbûr üzerine selâm vermek şer'an şaḥîḥdür. Bu selâm daḥı ervāḥuñ ervāḥ üzerine selâmı kabîlindendür. Yāḥūd ehl-i kûbûra selâm virmenüñ ma'nası anlaruñ berzaḥdan ve ḡaybetden ve ḥicābdan selāmetlerini taleb itmekdür. Ve müslimiñ sebb ü ḡıybet ü ezādan kendini ḥıfz idici oldıḡını ifādedür. Nitekim لَا تَسُبُّوا أَمْوَاتَكُمْ فَإِنَّهُمْ أَقْبَوُا إِلَى مَا قَدَّمُوا أَيْ بَلْ تَرْحَمُوا عَلَيْهِمْ وَأَشْهَدُوا بِالْخَيْرِ لَعَلَّ اللَّهَ يُرْحَمَهُمْ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ vārid oldı. Ya'nî siz mevtāñuza sebb ü şetm itmeyin zîrā anlar geldigi maḥalle gitdiler. Belki siz anlara raḥm idüñ ve ḥaḳlarında ḥayır ile şehādet idüñ. Umulur ki Allāḥ Te'ālā raḥm eyleye ve anları maḳbûl eyleye ki Ğafûru'r-Raḥîmdür.

84 İذْ قَالَ الْخَوَارِثُونَ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنْزِلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ Ya'nî ḥavāriyyūnuñ 'Īsā 'aleyhi's-selāma yā 'Īsā rabbūñ kādir olur mı gökden bize ta'ām indirmege didigi vaḳtı sen zikr eyle dimekdür. Ma'lûm ola ki ḥavāriyyūn 'Īsā 'aleyhi's-selāmuñ ḥavāşş-ı aşḥābındandır. Pes anlaruñ maḳāmı istiḥā'atullāḥda şekk itmekden a'lā vü şüpheden müberrādur. Pes bu şekk tavrı üzre su'âlde ḥikmet vardur yoḡsa şekk için degüldür. Fe'emmā 'Īsā 'aleyhi's-selāmuñ اَتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ 85 kavli ihtiyāṭ bābındandır. Ve anlaruñ sebebiyle ḡayrılarınıñ belāya uğramasından ḥazer içündür. Ve daḥı şöyle dinilmek cā'iz olur ki anuñ ma'nası taḥḳîḳ-i Īmān-ı kāmîl ḥaḳîḳat-i taḳvāyı iktizā ider demek ola. Bu ise iktirāḥdan ihtirāzda bulunur. Pes Ḥaḳ Te'ālā 'ibādı ḥaḳḳında min ḡayrı taḥakkümin diledigini işler ola. Ve ekşer-i ümemüñ helāki bu mişillü iktirāḥ ve Ḥaḳ'dan böyle şeyler istemege ibrām ile vāḳîc olmuşdur. Ve bu şerī'at-i şerīfede daḥı su'âlden nehy olunmuşdur. İmdi هَلْ يَسْتَطِيعُ kavli-i şerīfinüñ ma'nası ümmete itminān ḥāşıl olsun için bu mişillü māidede 86 izhār-ı ḳudreti talebden 'ibāretdür. Nitekim onlar وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُنَا 87 didiler. 88 نَعْلَمُ أَنْ قَدْ صَدَّقْتَنَا kavlinüñ ma'nası 'ayāna munzamm olan [12b] 'ilm-i yaḳîndür. İbādetde isā'et 89 itdiler ḥaḳāyika 'adem-i vuḳûflarından ötüri. Kāle'l-Ḥaḳ subḥānehu وَأَجْرُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ 90 Ya'nî cennet-i şūriyye ehlinüñ āḥir du'āları el-ḥamdulillāḥdur. Ya'nî Allāḥ Te'ālā'ya ḥamd ü senā olsun ki bize ulūhiyyetini ta'rīf eyledi ve vaḥdetini itkāna tevḥīḳ eyledi. Ve maḳām-ı rubūbiyyetden cennāt-ı şūriyye tarīḳine irşād eyledi. Kezālik cennet-i ma'neviyye ehlinüñ āḥir du'āları el-ḥamdulillāḥdur. Ya'nî Allāḥ Te'ālā'ya ḥamd olsun ki bizi mecma'-i esmā' ḳıldı. Pes maḳām-ı başiretde bize zāt-ı şerīfini gösterdi. Ve maḳām-ı başarda şıfātını gösterdi. İmdi muṭlaḳā müşāhedede cemī'an zāt u şıfāt bizüm içündür. Ve daḥı cennet-i şūriyye ehli içündür. Zāt u şıfāt cemī'an velākin anlar için maḳām-ı muṭāla'ada olur maḳām-ı müşāhedede degül. İmdi muṭāla'a ile müşāhede beyninde fark-ı keşir vardur. Ve daḥı āḥir du'āları el-ḥamdulillāḥ ancak şunuñ için oldı ki zîrā ḥamd-i iḥsānāt u 'aṭiyyātuñ zuḥûrından soñra ve riyāzāt u mücāhedātuñ neticeleriniñ bürüzundan soñra āḥir-i 'aḳabātdur. Pes bir işüñ evveli ṣabr u sükût ve āḥiri ḥamd u şükürdür. Ve bu ḥāle Allāḥ Te'ālā ḥazretleri bizi ve sizi muvaffaḳ eylesün bu ḥāle ehil olan zāt-ı şerīf ḥürmetine.

Bin yüz otuz bir senesiniñ şafer-i ḥayruñ ikinci cum'a irtesi gicesi ba'de'l-intibāḥ vārid olan bu kelām idi: سُبُّكَ سُبُّ الْمُرْسَلِينَ ya'nî مَحَلُّ التَّرْوِيجِ الْمَعْنَوِي Ya'nî sentüñ sinnüñ sinn-i mürselindür. Murād maḥall-i tezvīc-i ma'nevīdür demek oldı. Maḥall ile tezvīc-i ma'nevī-i ḥāşşuñ zamān-ı ḥulūlini murād eyledi. Ve ma'nevī dimekle tezvīc-i şūriyyeden ihtirāz eyledi. Zîrā tezvīc-i şūrī ehlinüñ sinni bülūḡ-ı şūrī sinnidür. Ve ammā tezvīc-i ma'nevīde [13a] bülūḡ birkaç nevc üzeredür. Bu ecilden سُبُّكَ سُبُّ الْأَوْلِيَاءِ وَالْأَنْبِيَاءِ dimedi. Zîrā mürselün cemī'an anlaruñ 91 fevḳındadır.

84 "Havariler, 'Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?' demişlerdi de...", Maide, 5/112.

85 "İnanıyorsanız Allah'tan sakının", Maide, 5/112.

86 māidede: maddede.

87 "kalplerimizin kanmasını", Maide, 5/113.

88 "senin bize doğru söylediğini bilmeyi", Maide, 5/113.

89 Satır altı: ḳabāḥat.

90 "dualarının sonu da: 'Alemlerin Rabbi Allah'a ḥamd olsun'dur.'" Yunus, 10/10.

91 Satır altı: evliyā ve enbiyānuñ.

Pes nikāhāt dört dürlüdür. Nikāh-ı cismānī ve nikāh-ı mişālī ve nikāh-ı rūhānī ve nikāh-ı ʿilmīdür. Nikāh-ı evvelūn āsārı kalbdür ve nikāh-ı sānīnūn envārı hafīdedür ve nikāh-ı sālīşūn esrārı rūhdadır ve nikāh-ı rābīʿūn ḥākāyık-ı külliyesi ʿayn-ı mücerrededür. Ve bunuñ cümlesi bülüg-ı maʿnevī ve tezvīc-i maʿnevī ḥasebiyledür. Sinn-i mezkūr ʿömür senelerinden altmış tokuzdur ki bāṭn-ı velāyet sinnidür bāṭn-ı nübüvvet olan risālet gibi. Yohsa tezvīc-i maʿnevī muṭlaqā kırk altı veyāḥud ziyāde sene müddetile olur. Yaʿnī altmış tokuz olmak şart degüldür. Meger bāṭn-ı velāyet olan sinne muvāfiḳ olsun içün altmış tokuz sene ʿtibār olundu. Taḳrīr-i mezkūrı bilüp ʿtibār eyle. Zīrā kemāl-i insānī tedricī hafīdür.

(Kaʿbe, Ravza, Mescid-i Akşā, Şām) maʿlūm ola ki baʿzı emkinede şeref-i zātī ʿtibār olunur ki Haḳ Teʿālā’nuñ ibtidā’-i bed’-i aʿdādda ism-i zātī-i cemālī ile aña tevcihindendir. Ve anuñ semeresi şeref-i ʿarīzīdür ki ol emkinede mekīn olanların şereflerinden ḥāşıl olur. Şerefü’l-mekān bi’l-mekīn didikleri aña nāzırdur. Pes Kaʿbe’de şeref-i izāfī vardır. Zīrā naḳargāh-ı Haḳ ve naḳargāh-ı enbiyā vü evliyādur. Ve Ravza ve Mescid-i Akşā ve sā’ir bilād-ı müşerrefenūn tūrābı arz-ı Kaʿbe’denür. Temevvüc-i āb ile her biri bir yerde taʿayyün bulmuşdur. Ve resülullāh şallāllāhu teʿālā ʿaleyhi vesellem cenābları zū’l-ḥazreteyndür ki ḥazret-i ilāhiyye ve ḥazret-i kevnīyyedür. Ve sā’ir vereşe daḥı böyledür. Pes Şām ḥatmü’l-evliyā ile şeref-i ʿazīm-i ʿarīz bulmuşdur Medīne-i Münevvere ḥatmü’l-enbiyā ile buldıḡı gibi. Ve ʿalā hāzā فَاَبْحَثْ وَلِيَكُنْ هَذَا عِنْدَ سِرِّكَ فَإِنَّهُ سِرٌّ سِرِّي niyyet inbiʿās-ı kalb ve dāʿiyye-i dildür. Ve her nesne ki bāṭna dā’irdür anda aḥadiyyet taşavvur olunur. Zīrā ʿālem-i cemʿdür. Nitekim her nesne ki zāhire nāzırdur anda aḥadiyyet olmaz. Zīrā ʿālem-i farkdur. Bu cihetdendir ki [13b] tecellī-i vücūd birdür. Ve ʿilm ve sā’ir şifāt-ı kemālīyye daḥı böyledür. Zuhūrı evḳāt u şurūṭına menūṭ olmaḡla tekeşşür fehmi olunur. Ve niyyāt-ı enbiyā vü evliyā daḥı böyledür ki anlar müteʿallikāt-ı niyyet olan umūra birden niyyet iderler. Egerçi ḥāricde menviyyāt-ı müteferriḳa ve müteʿaddidedür. Ve belki baʿzısı henüz ʿālem-i fiʿle bürüz itmemişdür. Ve ʿilm daḥı birdür gerek Kaʿbe’ye gerek bütḥāneye taʿalluḡ itsün. Ve maʿlūm müteʿaddiddür ki ʿamel aña tābiʿdür. Anuñ içün bütḥāneye ʿamel girmez. Ve bu maʿnānuñ fehmi ziyāde şuʿübetlüdür. Keşf-i şaḥiḥe muḥtācdur. Tāliblere Allāh fetḥ eyleye.

İsmāʿīl muṭīʿullāh maʿnāsınadır. Bu sebebden pederi İbrāhīm’e ʿaleyhi’s-selām zebḥ ḥuşuşında muṭīʿ oldu. Zīrā ḥavāşşuñ esmā vü künāsı şavb-ı semādan nüzül ider. İshāḳ daḥḥāk maʿnāsınadır. Anuñ içün pederi İbrāhīm’ün yüzün⁹² güldürürdi. Zīrā o emr-i ilāhiyyede beşāset ile muʿāmele ider ve vālidı gibi teslīm ü inḳiyād yolına giderdi. Yaḳūb anların ʿaḳabinde gelüp ḥayr-ı ḥalef oldu. Ve oḡlı Yūsuf ḥased-i ihvān elinden çāh-ı āsā vü āsife düşüp on iki sene zindān-ı miḥnet bekledi. Ve pederi Yaḳūb daḥı ol mir’āt-i cemālī ʿadem-i mütālāʿadan giryān olup gözleri kana boyandığından māʿadā āḥir nā-bīnā oldu. 93 إِلَّا فَاصْبِرُوا حَتَّى تَضْفَرُوا قَاتِلَهُمُ اللَّهُ لَعْنَهُمُ اللَّهُ 94 İNMA JZĀʾ AL-ẸĒİN YĤĀRĒUN ALLĤ WRSULĤ 95 لَعْنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ 95 ʿāyetinde lafz-ı muḥārebe üzerine [14a] tanşış olunmuşdur. Ve laʿnet daḥı لَعْنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ 95 naşşında muşarraḥdur. El-ḥāşıl sebeb-i laʿnet eziyyetdür ki Allāh Teʿālā’ya nisbet ile şüreti ve resülullāha izāfet ile ḥaḳīḳati murāddur. Suʿāl olunursa ki قَاتِلَهُمُ اللَّهُ ve emşālī zebān-ı nāsda bed duʿā didikleridür duʿā-i ʿaleyh ise Haḳ Teʿālā’dan şādır olmaz Zīrā ʿaczi muḳteẓīdür ki zāt-ı ilāhiyye andan münezzehdür. Cevāb budur ki ehl-i

⁹² yüzün: yüzün.

⁹³ “Zafer gelinceye kadar sabr edin; Allah onları katl etsin, Allah onlara lanet etsin”.

⁹⁴ “Allah ve peygamberiyle savaşımların...” , Maide, 5/33.

⁹⁵ “dünya ve ahirette lanetlenmişlerdir.”, Nur, 24/23.

zâhire göre ta'lim bābındandır ve erbāb-ı ḥaḳāyika nisbetle 'ālem-i 'amā'-i kevnîde i'tibār olunan nu'ut-ı kevnîyyedendir ki maḳām-ı fark u ta'ayyüne nāzırdur فافهم و امش على المراتب⁹⁶

Behā'iyü'l-Müftî'den

İdersin gerçi her derde ṭabībüm bir devā ammā

Cünün-ı ehl-i 'aşk olunca māder-zād neylersin

Ya'nî cünün-ı zāhir ki zevāl-i 'aḳıldan nāşîdür. Māder-zād ya'nî zātî vü ehlî olsa eṭibbā'-i şūrî yedinden 'ilāc-peẓîr olmadığı gibi ki zîrā bir nesne ki bi'z-zātdur bi'l-ḡayrı taḡayyür ḳabûl itmez. Kezālik ceẓbe-i ehl-i 'aşk daḥı böyledür ki eṭibbā'-i şūrî aña mu'āleceden 'āciz olduğu gibi ḥükemā'-i ilāhiyye daḥı fūrūmādedür. Zîrā o bir derddür ki anuñ dermānı ḥālî üzerine ibḳā ve belki tezāyüdına mü'ālecededir. Zîrā 'aşk ki 'āşık u ma'sûḳ meyânında irtibāt-ı laṭîf-i ma'nevîdür. Herçend ki kuvvet bula vuşûl-ı ma'sûḳ eshel ü aḳreb olur. Ve ba'de'l-vuşûl irtibāta ḥācet ḳalmaz. Zîrā sırr-ı vahdet zuhūr ider. 'Aşḳda ise eser-i işneyniyyet vardır. Anuñ-çün andan fenā bulup maḳām-ı maḥbûbiyyet ve ma'sûḳiyyete vaz'-ı ḳadem lâzımdur. Egerçi iştiyāk didikleri ma'nā bāḳîdür. Zîrā meḥāsın-i ḥabîbî mütāla'a mütezāyid oldıḳça seyri fî'llāh efzûn olur ve ḥarāret münḳatır olmaz. Bu cihetdendir ki seyri fî'llāh nihāyet bulmaz. Zîrā esrār-ı ḥüsn bî-nihāyedür.

Sevvedehu Ḥāfız 'Osmān Zāhid ibnü'l-Ḥācc 'ala ḡaferallahu zünübehümā ve setere 'uyübehümā ve cemîü'l-mü'minîn sene 1333 fî 10 Şehr-i Ramazān

SONUÇ

İsmail Hakkı Bursevî dil ve edebiyat, tefsir, hadis, kelam, fıkıh gibi bir çok alanda eser kaleme alan oldukça velud bir mutasavvıftır. Eserlerinde genellikle Türkçe ve Arapçayı kullanmış, zaman zaman Farçayı da tercih etmiş; bu üç dilde yazılan eserlere şerhler yazmıştır.

İsmail Hakkı Bursevî'nin *Şerh-i Kelâm-ı Şeyh Sadî* adlı risalesi İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları arasında 0367 numarada kayıtlı müellife ait şerhlerin yer aldığı mecmuada bulunan üç risaleden biridir. Risale, *Gülistan*'ın "Der-Sîret-i Pâdişâhân" başlığını taşıyan ilk bölümündeki on beşinci hikayeden alınan "ma'z'ulî bih ki meşḡulî" (mazuliyet meşguliyetten iyidir) ifadesinin şerhiyle başladığı için bu adla kayıtlarda yer alan mensur bir eserdir. Söz konusu ifadenin dışında yine *Gülistan*'ın dibacesinden alınan "ey seher kuşu, aşkı pervaneden öğren..." şeklindeki mısra da risalede şerh edilmiştir. Bunların dışında Şeyh Sadî'den herhangi bir ifadenin şerhine yer verilmemiştir. Eserin geri kalan bölümleri ise Bursevî'nin çeşitli konulardaki varidatının, Kur'an-ı Kerim ayetlerinin ve bazı beyitlerin şerhlerinden ibarettir.

İsmail Hakkı Bursevî'nin birkaç yerde 1131/1718-1719 senesinde Şam'da bulunduğu dönemdeki varidatını şerh etmesi ve bir yerde ve bir yerde bu seneyi kastederek "sinnimüz ol vakitte altmış tokuza bâliḡ idi" şeklinde bir ifadeye yer vermesi risalenin müellifin 1131/1718-1719 senesindeki varidatını içerdiğini ve bu seneden sonra kaleme alındığını göstermektedir.

⁹⁶ "iyi anla ve mertebelerde ilerle".

KAYNAKLAR

- Ceylan, Ö. (2000). *Tasavvufî şiir şerhleri. Kitabevi, İstanbul.*
- Çakıroğlu, T. O. (2012). *İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerh-i Pend-i Attâr (Attâr'ın Pendnâmesi'nin Açıklaması) adlı eseri üzerine bir inceleme ve Attâr'ın Pendnâmesi ile karşılaştırılması. Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara.*
- Çaylıoğlu, A. (1999). *Niyazî-i Mısırî şerhleri. İnsan Yay., İstanbul.*
- Çıktım Erik Dalına, İsmail Hakkı Bursevî, Niyazî Mısırî, Şeyhzâde. Haz. Suat Ak, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2012.
- Demirci, M. (2003). *İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)'nin Ecvibe-i Hakkıyyesi. Tasavvuf, S. 10, Ankara. ss. 9-43.*
- Döner, N. (2005). *İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâb-ı Kebîr'i ve Bursevî'de vâridât kültürü. Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, yıl: 2005, S. 15, s. 311-334.*
- Duru, R. (2007). *Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevi. EÜ, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.*
- Füruğî, M. A. (1382). *Külliyât-ı Sadî, Tahran.*
- İsmail Hakkı Bursevî, Bitmedik Ot Dibinde Doğmadıcak Bir Göcen, Şerh-i Nazm-ı Ahmed. haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- İsmail Hakkı Bursevî, Kitâbü'n-Netice. haz. Ali Namli-İmdat Yavaş, İnsan Yay., İstanbul 1997, C.1, s. XXIV.
- İsmail Hakkı Bursevî, Ferahü'r-rûh-Muhammedîye şerhi. haz. Mustafa Utku, 10 C, Uludağ Yay., Bursa 2010.
- İsmail Hakkı Bursevî, Şerh-i Rûmuzât-ı Hacı Bayram Velî, Çalab'ım bir şâir yaratmış. haz. Suat Ak, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2013.
- Kurnaz, C. – Tatçı, M. (2001). *Türk edebiyatında şathiyye. Akçağ Yay., Ankara.*
- Namli, A. (2001). *İsmail Hakkı Bursevî, hayatı, eserleri, tarikat anlayışı. İnsan Yay., İstanbul.*
- Pekolcay, N. – Sevim, E. (1991). *Yunus Emre şerhleri. KB Yay., Ankara.*
- Polatoğlu, A. (2008). *İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayram-ı Velî adlı eseri, (metin ve inceleme), DEÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.*
- Şirazlı Şeyh Sa'dî, Gül Suyu, Gülistan Tercümesi. Türkçesi: Niğdeli Hakkı Eroğlu, haz. Azmi Bilgin, Mustafa Çiçekler, Ötüken Yay., İstanbul 2000
- Taştan, A. (1999). *İsmail Hakkı Bursevî ve edebî şerhleri. Uludağ Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.*
- Uludağ, S. (2001). *Tasavvuf terimleri sözlüğü. Kabalcı Yay., İstanbul.*
- Yılmaz, O. (2012). *Gülistân şerhi (Sûdî-i Bosnevî). Çamlıca Yay., İstanbul.*
- Yurtsever, M. (2000). *İsmail Hakkı Bursevî- divan, Arasta Yay., Bursa.*

Zâtî Dîvânı. Gazeller Kısmı, II. Cild (497-1003. Gazeller), hzl.: Ali Nihad Tarlan (1970). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yay.
Zâtî Dîvânı. Gazeller Kısmı, III. Cild (1004-1825. Gazeller), hzl.: Mehmed Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri (1987). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yay.